

BİR RAHİBİN KALEMİNDEN ALEMDAR MUSTAFA PAŞA'NIN SARRAFI MANUK MİRZAYAN BEY

Silvart Malhasyan* & Aysel Yıldız**

Ruşçuk ayanları Tirsiniklioğlu İsmail Ağa (ö. 1806) ile Alemdar Mustafa Paşa'nın (ö.1808) uzun süre sarraflığını yapan ve Osmanlı tebaası olan Manuk Mirzayan'ın (ö. 1817) hikâyesi küçük bir Balkan kasabası olan Rusçuk'ta başlar, İstanbul'a uzanır, tekrar Rusçuk, ardından Bükreş'te devam eder ve nihayetinde bir Rus vatandaşı olarak yerleştiği Hınçesti'de sona erer. Maceralı hayatı kadar ilişki kurduğu insanlar da son derece önemli ve renkli simalardır. Aynen kendisi gibi taşrada yükselerek sadece yerel değil İmparatorluk çapında önemli siyasi aktörlere dönüşen Tirsiniklioğlu İsmail Ağa ve özellikle Alemdar Mustafa Paşa bu listenin en başında gelir. Her ikisinin sağ kolu olan Köse Ahmed, II. Mahmud döneminin meşhur kaptan-ı deryası Abdullah Ramiz Paşa, Mustafa Refik Efendi, Mehmed Emin Behiç Efendi, Hasan Tahsin Efendi, Kadı Abdurrahman Paşa, Eflak voyvodası Alexander İpsilanti gibi birçok Osmanlı bürokratu veya taşra eliyle yakın ilişkileri vardır. Bunun yanı sıra, General Miladoroviç ve Prozorovski gibi 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının bazı Rus komutan ve devlet adamları ile Bükreş'teki Rus konsolosu Luca Kiriko'yla da bağlantılarını devam ettirmiştir.

Dolayısıyla Manuk Bey'in hayatını incelemek yalnızca Rusçuk, Bükreş ve İstanbul'daki siyasi ve ekonomik gelişmeleri değil, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda cereyan eden önemli iç ve dış siyasi, diplomatik ve sosyal olayları da takip etmek demektir. Halen birçok anlamda detaylı incelenmeye muhtaç olan 1800-1820'ler arasında cereyan olayların farklı cephelerinin daha iyi anlaşılması açısından Manuk Mirzayan kilit bir konuma haizdir. Biz de bu maksatla, Manuk Bey hakkında en temel kaynaklardan olan Ğevont Hovnanyan'ın yazdığı kısa bir monografin analizini yapıp ve Ermenice'den Türkçe'ye çevirisini sunarak Türk okurlarına da bu önemli şahsı tanıtmaya çalışacağız.

Aslen Ermenistan'ın Ararat bölgesinden olan Manuk Bey'in babası Mardiros Mirzayan sonradan Rusçuk'a yerleşmiş ve Rusçuk'un önemli zenginlerinden biri olmuştur. Manuk da babasının vefatından sonra ailenin başına geçerek ticaret hayatına atılmış ve giriştiği muhtelif işlerde büyük başarı kazanarak kasabanın sayılı simalarından biri haline gelmişti. Yaşadığı dönemde sahip olduğu serveti ve ticari

* Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul / Türkiye, silvamalhasyan@yahoo.com

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul / Türkiye, yildiz.aysel@gmail.com

faaliyetleri kendisini adeta uluslararası bir banker yapmıştı.¹ Ancak, onu dönemin diğer bölge eşraf, tüccar veya zimmilerinden ayıran en önemli özelliği siyasi ve ticari bağlantılarını iyi ayarlayabilmesi ve bu sayede sosyal itibar ve statüsünü de arttırabilmesidir. III. Selim ve IV. Mustafa tarafından sırasıyla şahinci (1789?) serdar (1802), saki (paharnic) (1803), bey, divan-ı hümayun tercümanlığı (24 Ekim 1807) ve boyar (22 Eylül 1808) ünvanları ihsan edilen Manuk Bey, Rus çarına olan hizmetlerinden dolayı da üçüncü dereceden St. Vladimir nişanı almıştı (Mayıs 1810).² 1806 yılında Rus pasaportu almasına rağmen Osmanlı topraklarında kalmaya devam etmiş, ancak 1813'te siyasi nedenlerle ikinci kez Rus pasaportu almış ve 1816'da Rus vatandaşlığına geçen ailesini de yanına alarak Besarabya'da yerleşmişti.³

Rusçuk ve Eflak'ta yaptığı başarılı yatırımlarla servetini arttıran Manuk Bey'in bir yandan da aktif bir siyasi hayatı vardı. Nitekim kendisine Osmanlı topraklarını terk etme kararı aldırın şartlar da hep siyasi kaynaklıdır. Dostu olan ve aynı zaman da sarraflığını yaptığı Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki taht kavgalarına dâhil olup, Rusçuk Yârânı'nın da teşvikiyle İstanbul'a yürümesi üzerine her ikisinin de hayatında ciddi değişiklikler olmuştu. Paşa'nın III. Selim'i tekrar tahta çıkartmak amacıyla payitahta yürüyüşü III. Selim'in ölümüyle sonuçlanarak bir anlamda başarısız olmuştu. Ancak, II. Mahmud'un padişahlığını temin etmiş ve sadrazam olmuştu (28 Temmuz 1808). Manuk Bey de Alemdar Mustafa Paşa'nın sadaretinde, Paşa'nın davetiyle, İstanbul'a gelmiştir (Ekim 1808). Kısa süren sadaretinde baskıcı bir rejim uygulayan Paşa, Alemdar Vakası (15 Kasım 1808) olarak bilinen yeniçeri isyanında öldürülmüştür.

İsyandan canını zor kurtaran Manuk Bey, Rusçuk'a dönmüş, ardından Rus işgali altındaki Bükreş'e yerleşmiştir. Bu arada Alemdar Vakası'ndan sonra kendisi gibi kaçmak zorunda kalan ve haklarında idam fermanı çıkarılan Kapdan-ı Derya Ramiz Paşa, tersane kethüdası İnce Mehmed Bey, Alemdar'ın kethüdası Köse Ahmed Efendi gibi bazı dostlarının hayatlarını kurtarmak üzere onları Rusya'ya siyasi mülteci olarak göndermiştir (1809). Ancak, bölgedeki dengelerin aleyhine değişmesi ve özellikle geri dönmek isteyen dostu Ramiz Paşa'nın Bükreş'e ayak basar basmaz idamı (1813) üzerine kendi hayatından da endişelenmeye başlamıştır. Özellikle Mehmed Said Halet Efendi'nin (ö. 1823) kendisine olan düşmanlığı Manuk'un önce Avusturya'ya (1813) ve ardından temelli olarak Rusya'ya yerleşmesine (1815) zemin hazırlamıştır. Rus vatandaşlığına geçtikten sonra Çar'ın izniyle Besarabya bölgesinde (Reni) Ermenilerin ağırlıkta olduğu ancak her din ve etnik gruba açık kozmopolit bir ticaret kolonisi kurmak üzere çalışmalara başlamıştır. Aynı zamanda Hınçeşti kasabasında toprak satın alarak buraya bir

¹ Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in The Age of Revolutions*, (Stanford: California, 2016), s. 97-99.

² Gheorhge Bezviconi, *Manuc Bei*, (Kışnev: 1938), s. 6-7, 9-12, 17-18; Ştefan Ionescu, *Manuc Bei, zaraŧ si diplomat la in capital se calului al XIX-lea*, (Cluj: Napoca, 1976), s 28, 77.

³ Ionescu, *Manuc Bei*, s. 38.

konak da yaptırmıştır. Ancak, 1817'deki ölümü hayalindeki şehri kurmasını engellemiştir.⁴

Ėvont Hovnanyan ve Eseri

Manuk'un öldüğü yıl İstanbul Pera'da dünyaya (28 Haziran 1817) gelen Hovnanyan, Karaköy Saint-Benoit Fransız Okulu'nda tahsil gördükten sonra 12 Ağustos 1835'de Viyana'ya gitmiş ve 1 Kasım 1840'da rahip olarak takdis edilmişti. Meslek olarak din adamlığını seçmiş, Viyana Mehitarist Rahipler Topluluğu üyesi ve genel sekreteri olarak görev yapmıştır. Bağlı bulunduğu manastırda uzun yıllar öğretmenlik ve matbaa müdürlüğü de yapan Hovnanyan, "Yevroba" [Avrupa] adlı gazetede 1847-57 tarihleri arasında faal olarak çalışmıştır. Bir süre sonra çalışmalarına "Hantes Amsorya" [Aylık Dergi] adlı dergide devam etmiştir. Kendisinin 20-25 kadar yayınlanmış eseri, 10-13 kadar da basılmamış çalışması bulunmaktadır. Yayınlanmış eserleri arasında en önemlileri *Fransızca Dilbilgisi*- 3 cilt (1844-57), *Avrupa Devletleri Siyasi Tarihi*- 4 cilt (1856-60), *Martin Luther'in Hayatı* (1850), *Çocuk Eğitimi* (1851), *Büyük Nerses* (1851) ve Manuk Mirzayan'ın hakkında yazdığı eserdir (1852)'dir.⁵

Elinizdeki makalenin konusu olan ve Türkçe çevirisi verilen Manuk Mirzayan'ın Hal Tercümesi,⁶ adlı eser, yazarı tarafında Manuk Bey'i gelecek nesillere tanıtmak üzere kaleme alınmıştı. Hovnanyan'ın kendi ifadesiyle Manuk Bey gibi önemli bir Ermeni büyüğünün zamanının akışıyla unutulmamasını sağlamak temel kaygısıydı.⁷ Hagiografik tarzda yazılan bu eserin bir amacı Manuk'un Bey'in unutulmamasını temin etmekse, diğer bir amacı da kendisini övmek ve yüceltmektedir. Bir din adamı ve eğitimci sıfatıyla yazdığı bu çalışmasında oldukça yalın bir dil kullanan Hovnanyan, okuyucunun dikkatini çekmek üzere daha ziyade akılda kalıcı ve trajik olaylara yer vermiştir.

Yazarın bir diğer amacı da Osmanlı imparatorluğu gibi büyük devletlerin bile nizamsızlık ve karışıklık yüzünden yıkılabileceğini okuyucularına göstermektir. Dolayısıyla, ön planda Manuk Bey'i anlatırken, arka planda Osmanlı İmparatorluğu ve on dokuzuncu yüzyıl başı Balkanları hakkında da malumat vermektedir. Kahramanın hayatını bu arka plana dayandırarak anlatmaya çalışır. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun en dikkat çekici özelliği, Tirsiniklioğlu İsmail Ağa veya Alemdar Mustafa Ağa (Paşa) gibi sıradan şahısların ortaya çıkıp çok önemli

⁴ Daha detaylı bilgi için bk. H. DJ. Siruni, "Ramiz Pacha et Son Activité," *Studia et Acta Orientalia*, VIII (1971), s. 103-24; H. DJ. Siruni, "Bairakdar Moustafa Pacha et Manouk Bey, Prince de Moldavia", *Balkanica* 6 (1989), s. 53-100; H. DJ. Siruni, "Eçer Manuk Beyi Geanken", [Manuk Bey'in Hayatından Sayfalar], *Panper Hayastani Arhivneri* 3/24 (1969), s. 157-90; 2 (1970), s. 147-172; 3 (1970) s. 141-166.

⁵ *Haygagan Soyedagan Hanrakidarani* [Sovyet Ermenistanı Ansiklopedisi], Erivan, 1980, cilt VI, s. 577.

⁶ Gehowond Hovhanean, *Mirzayean Manuk Peyin Varuts' Patmut'ivne* [Manuk Bey Mirzayan'ın Hal Tercümesi], (Viyana: Pashpan S. Astwatsat Sni Vanke, 1852).

⁷ bk. s. 133.

mevkilere gelebiliyor ve önemli işlere imza atabiliyor olmasıdır.⁸ Kendi olanaklarıyla yükselen insanlara verdiği diğer bir örnek ise Manuk'tur. Bu üç şahsın ortak özelliği, sıfırdan başlamaları ve zor şartların üstesinden gelerek önemli mevkilere gelebilmeleridir. Hovnanyan'a göre, Manuk Bey'in fazladan sahip olduğu mükemmel özellikleri de vardı: dostluk ve dürüstlük aşkı, insan sevgisi, çalışkanlık ve vefa. Bu hasletleri kendisini başarıdan başarıya götürmüş, toplumda saygınlık kazandırmıştı.

Hovnanyan'ın eseri bir dönem kaynağı değildir, yani Manuk'un döneminde yaşamamıştır. Kullandığı dönem kaynakları arasında sadece Georg Oğulukyan'ın *Ruznâmes*'ni ismen zikretmektedir. Kendisinin de ifade ettiği üzere özellikle payitahttaki ve diğer bölgelerdeki olayların anlatımı neredeyse tamamen bu kaynağa dayanır. Dolayısıyla bu bölümlerde Hovnanyan'ın bir orijinalliyi yoktur. Esas katkısı her zaman isimlerini zikretmese de kullandığı sözlü kaynaklar ve onların verdiği bilgilerdir. Bizzat Manuk Bey'le tanışmış, aynı dönemdeki bazı olaylara şahit olmuş şahıslar veya aile mensuplarının anlatımına ayrı bir önem vermiştir. Bu açıdan en önemli gördüğü ve ismen zikrettiği şahıs ise Mser Mıseryants'dır. Moskova Lazaryan Enstitüsü'nde Ermenoloji hocası olan Mıseryants, uzun bir süre (1836-48) Manuk'un çocuklarının eğitimiyle ilgilenmişti. Bu sayede hem ailenin hayatta kalan fertleriyle tanışma hem de ailenin anlattıklarından Manuk Bey'i tanıma imkânı bulmuştu. Nitekim kendisi de 1841'de Manuk Bey'in biyografisini yazmıştır. Ancak bu eser ölümünden sonra eşi Sophia Mıseryan tarafından "Mirzayan Bey 'in Hayatı" ve "Mektuplar" (G. Apovyan ve H. Alemdaryan'la) başlığıyla *Paros Hayastani* dergisinde 1879-81'da basılmıştır. Muhtemelen Mıseryan'ın basılmamış monografını da görme şansı olmayan Hovnanyan, o yüzden Mıseryants'ın çalışmasından bahsetmemekte, daha ziyade ona sorduğu muhtelif konu ve sorular hakkında bilgi verdiğini ifade etmektedir.⁹ Zaten evraktan veya yazılı kaynaktan ziyade sözlü kaynağa ve hafızaya dayandığı için bazı hususları unutmuş ve atlamış olabileceğinden kendisi de endişelenmektedir.

Manuk Bey için adeta bir aziz portresi çizilen bu eserde tarihsel sebep-sonuç ilişkisi ve kaynak kullanımı oldukça zayıftır diyebiliriz. Kahramanını çok fazla ön plana çıkarması ve övmesine rağmen, Manuk Bey'in hayatı açısından Hovnanyan'ın kitabının vazgeçilmez bir eser olduğu muhakkaktır. Özellikle sözlü kaynaklara dayanarak anlattığı bölümlerde hem Manuk Bey'in hayatı hem de Osmanlı tarihiyle alakalı bazı konularda çok önemli bir tarihi kaynak olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin, ayan olmadan önceki hayatı hakkında pek fazla malumatımız olmayan Tirsiniqlioğlu'nun gençliğinde bir süre Rusçuk'ta sakalık yaptığına dair önemli bir detay verilmektedir.¹⁰ Daha da önemlisi İsmail Ağa'nın sarrafı Manuk Bey'le tanışmasına dair detaylar ikilinin arasındaki bağlantının hem ne zaman başladığını

⁸ bk. s. 133-134.

⁹ bk. s. 135.

¹⁰ bk. s. 133. Bu bilginin ilk defa kullanımı ve Tirsiniqlioğlu İsmail Ağa'nın hayatı hakkında bilgi için bk. Kemal Beydilli, "Tirsiniqlioğlu İsmail Ağa", *TDVİA*, 41, s. 204.

hem de aralarındaki ilişkinin bir ayan-sarraf ilişkisinden daha derin olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir. Aile üyelerinden öğrenmesi muhtemel olan bu rivayete göre Manuk Bey'i sarraf olarak bizzat İsmail Ağa seçmiştir. Yanına çağırarak, kendisinden mal ve para getirmesini istemiş, Manuk Bey de ailesinin korku ve itirazlarına rağmen talebinden fazla mal teslim etmiştir. Bir süre birbirlerini denedikleri anlaşılan bu iki şahsın, bir süre sonra iyi bir dostluk ilişkisi kurdukları ve Manuk'un Tirsinikli İsmail Ağa'nın bir nevi akıl hocası haline geldiği de ortaya çıkmaktadır. Hovnayan'a göre, ailesinin tüm itirazlarına ve İsmail Ağa'nın emek ve yatırımını geri vermeme ihtimaline karşın talepleri karşılamaşının nedeni Ermenilerin ezilmesini engellemek adına kendini bir anlamda feda etmesidir. Ancak, bunu teyit edebilecek herhangi bir başka kaynağımız maalesef yok. Neticede, ikili arasında bu şekilde başlayan dostluk, İsmail Ağa'nın etrafındaki diğer bazı adamlarının entrikalarına rağmen devam etmiştir. Manuk, İsmail Ağa'nın vefatından (1806) sonra yerine Rusçuk ayanı ve yakın dostu olan Alemdar Mustafa'ya da hem sarraflık hem de akıl danışmanlığı görevini üstlenmiştir.

Yazar, Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak üzere Rusçuk Yârânı'yla yapılan planlarla da ilgili bazı önemli detaylar vermektedir. Hovnayan sayesinde öğrendiğimiz en önemli malumat yalnızca Rusçuk Yârânı'nın değil Manuk Bey'in de bu plan bir parçası olmasıdır. Mesela, Edirne'de ordunun başında bulunan sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'ya (ö. 1811) güvenilir birini göndererek kendisini İstanbul'a dönme fikrine ikna etmek fikri Manuk'tan gelmişti.¹¹ III. Selim'i sevdiği için bu plana destek verdiği ifade edilen Manuk Bey'in yine de Alemdar Mustafa Paşa'nın hırsından tedirgin olduğu anlaşılıyor. Zira Rusçuk'ta yapılan plana göre, Paşa başkentte asayışı sağladıktan sonra geri dönecek ve sadrazamlık teklif edilirse kesinlikle reddedecekti. Hovnayan'a göre, bu sözüne riayeten, İstanbul'a gidip II. Mahmud tarafından sadrazam atanan Paşa önce sadrazamlığı kabul etmek istememiş, padişahın ısrarı üzerine kabul etmek zorunda kalmıştı.¹²

Alemdar Vakası'ndan (15 Kasım 1808) aşağı yukarı bir ay evvel İstanbul'a gelen Manuk payitahta çok uzun süre kalmaz. Zira çok uzun süre geçmeden Alemdar Vakası patlak vermiş ve efendisi ölünce Rusçuk'a geçmek zorunda kalmıştı. Hovnayan'a göre, İstanbul'daki gerginliğin giderek arttığını fark eden ve Alemdar'ın hayatından endişelenen Manuk Bey ve Köse Ahmed'in kendisini şehirden bir an evvel ayrılması veya en azından şehirdeki sadık birliklerin sayısının arttırması yönünde uyardıklarını öğreniyoruz. Ancak, Alemdar Mustafa Paşa uyarılarına kulak asmayarak her ikisini de huzurundan kovmuştur. Yazarın verdiği bilgiye göre Manuk'la son görüşmesi 13 Kasım, yani Alemdar Vakası'ndan sadece iki gün öncedir.¹³ Köse Ahmed İstanbul'dan ayrılmayı tercih ederken, Manuk

¹¹ bk. s. 150, 154.

¹² bk. s. 154.

¹³ bk. s. 156.

sadakati yüzünden Paşa'yı yalnız bırakmak istememiş ve olaylara Ortaköy'deki evinde yakalanmış, canını asilerden zor kurtarabilmiştir.¹⁴

Alemdar Vakası'nın detayları ve Manuk Bey'in başına gelenleri anlatan başka bir kaynak daha vardır. İsyandan kısa bir süre önce, Rus generali Prozorovski adına sadrazama bir mektup getiren Rus memur Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk günlüğünde aynı olaydan bahsetmektedir.¹⁵ Az bilinen bir kaynak olmasına rağmen hem İstanbul'da meydana gelen olayları hem de Manuk Bey'in o gece yaşadıklarını aydınlatması açısından elzem bir kaynaktır. Özellikle Hovnanyan'ın eseriyle beraber okunduğunda o gece hakkında malumatımız oldukça detaylanmaktadır. Buna göre, işlerinin uzaması yüzünden dönüşü uzayan Krasnokutsk, Vaka gecesi Manuk Bey'in Ortaköy'deki yalısında misafirdir ve isyanı orada haber alır ve bir süre sonra ayrılır. Hovnanyan onun bıraktığı yerden devam ederek, Rusçuk'tayken iyiliği dokunduğu bir şahsın önceden haber vermesiyle mutlak bir ölümden nasıl kıl payı kurtulduğunu anlatır.¹⁶

Hovnanyan, isyan sonrası Rus işgali altındaki Bükreş'e yerleşen Manuk'un ticaretten el ayak çekerek daha ziyade tarımla uğraştığını iddia etmektedir.¹⁷ Bu şehirde toprak satın alarak tarımsal üretime yoğunlaşmış ve aynı zamanda bu topraklarda yaşayan köylülerin hayat şartlarını da düzeltmeye çalışmıştır. Yine de diplomasıyla ilgilenmiş ve Bükreş görüşmelerinde Bab-ı Ali ve Rus hükümetine aracılık etmiştir. Ancak, Hovnanyan'a göre, bütün bu hizmetlerine rağmen, Halet Efendi gibi düşmanları peşini bırakmamıştı. Bu sebeple mecburen Osmanlı topraklarını terk etmek zorunda kalmıştı.¹⁸

Avusturya ve Rusya'daki hayatı pek detaylı anlatılmamasına rağmen, Erdel ve Viyana'da daha ziyade kültürel aktivitelerle uğraştığını ve Rusya'ya gidebilmek ümidiyle Rus Çarı'nın huzuruna çıkarak bir şehir kurmak üzere izin almaya çalıştığını öğreniyoruz. Bu görüşmelerden sonra Besarabya'da bir şehir kurma imtiyazı kazanan Manuk Bey Rusya'ya temelli olarak yerleşmeye karar vermiştir. Ancak, kuracağı şehirle ilgili bazı pürüzler devam ettiğinden yanına getirttiği ailesiyle beraber geçici olarak Hınçeşti'ye yerleşmiştir. Ölümü şehrin kurulmasını tamamlamasına izin vermemiştir. Bildiğimiz kadarıyla ölümüyle alakalı en detaylı bilgi yine Hovnanyan tarafından verilmektedir. Buna göre, Hınçeşti'deki malikânesinde üst düzey Rus komutan ve ricali için düzenlenen bir ziyafette seçkin atlarını göstermek istemiş, atla gezinti yaptığı sırada kalp krizi geçirerek vefat etmişti.¹⁹

¹⁴ bk. s. 156-157.

¹⁵ Fatih Ünal, "Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk'un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* 4 (2008), s. 574-90.

¹⁶ bk. s. 161-162.

¹⁷ bk. s. 162-163.

¹⁸ bk. s. 166.

¹⁹ bk. s. 169.

Dönem Kaynaklarında Manuk Mirzayan

Osmanlı tarihi açısından birçok önemli olayla bağlantılı olmasına rağmen Osmanlı dönem kaynakları Manuk Bey'den pek bahsetmez. Bazıları ise kendisinden çok kısaca malumat verir. Örneğin, Şânîzâde Alemdar Mustafa Paşa'nın sarrafı olduğunu ve Alemdar Vakası'ndan sonra Rusçuk'a kaçtığını not eder. Ayrıca Alemdar'ın hazinedarı Köse Ahmed'le beraber İstanbul ve Rusçuk'ta zimmetlerine geçirdikleri mal ve hazineyle Rusya'ya sığındıklarını da kısaca not eder.²⁰

Öte yandan, Manuk Bey'in yaşadığı döneme denk düşen III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud saltanatından bahseden iki tane önemli Ermenice kaynak daha vardır. Bunlardan biri Georg Oğulukyan'ın (ö. 1828) yazdığı bir *Ruznâme*'dir.²¹ Diğeri ise Kalost Arapyan'ın kitabıdır.²² İlk eserde, 1806'da İngiliz donanmasının İstanbul'a gelişi, 1807 İsyanı, isyan sonrası karışıklık ve Alemdar Vakası detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İstanbul'da Ortaköy'de ikamet ettiği için olayları daha ziyade payitaht odaklıdır ve bazılarında görgü tanıklığı yapmıştır. İyi düzeyde eğitim aldığı anlaşılan Oğulukyan, darbhane-i amirede Düzoğullarına memur sıfatıyla hizmet vermekteydi, bu da kendisine olayları yakından takip etme imkânı vermiş olsa gerektir. İkisi de Ortaköy'de ikamet etmesine rağmen, Oğulukyan'la Manuk Bey arasında bir tanışıklık olup olmadığını maalesef tespit edemedik. Kitabında Manuk Bey'den hiç bahsetmemesine dayanarak birbirlerinden haberdar olmamaları ihtimali daha yüksektir.

Yalın anlatımı ve verdiği önemli ayrıntılar dolayısıyla söz konusu dönem için vazgeçilmez bir eser olan *Ruznâme*, Hovnanyan gibi birçok yazar için temel bir kaynak görevi görmüştür. Daha evvel de bahsettiğimiz üzere ara ara bazı bölümleri Oğulukyan'dan özetle anlatan Hovnanyan, III. Selim'in kan dökülmesini önlemek adına tahttan çekilmesi, tahtını IV. Mustafa'ya terk etmesi bahsinde ikisi arasında geçen dramatik konuşma ve diğer bazı detayları bu eserden aynen almıştır. Ayrıca, III. Selim'in naaşını gören Alemdar Mustafa Paşa'nın saraydaki herkesi kılıçtan geçirmek istemesi de Oğulukyan'dan naklidir.²³

Kalost Arapyan'ın eseri ise genel bir tarih çalışmasından ziyade Alemdar Mustafa Paşa'nın hayatını anlatan bir kahramanlık hikâyesidir. Eserini Alemdar'ın vefatından yedi yıl sonra yazmasına rağmen, kendisi bizzat görgü tanığıdır. Arapyan, Paşa'nın hayatını destansı bir dille anlatırken, Hovnanyan da benzerini sarrafı için yapmıştır. Bu anlamda hem benzerlikleri hem birbirlerini tamamlayıcı

²⁰ Şânîzâde Mehmed Atullah Efendi, *Şânîzâde Taribi (Osmanlı Taribi: 1223-1237/1808-1821)*, 2 cilt, Ziya Yılmaz (ed.), (İstanbul: Çamlıca, 2008), s. 164-66.

²¹ Georg Oğulukyan, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi, 1806-1810 İsyanları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, Ermenice'den çeviren Hrand D. Andreasyan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972).

²² Kalost Arapyan, *Ruscuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, (Ankara: TTK, 1943). Hakkında fazla malumatımız olmayan Arapyan, kendisini Kirkor Peştemalcıyan'ın şakirdi bir kilise mugannisi olarak tanıtır.

²³ bk. s. 152. Karş. Oğulukyan, *Ruzname*, s. 11, 29-30.

olmaları dikkate değerdir. Esas itibarıyla 1807-1808 olaylarına odaklanan Arapyan, yine Hovnanyan'ın eserine benzer bir şekilde tarihi bir takım bilgiler ihtiva etmesine rağmen üslup açısından daha ziyade kahramanını övmek ve yüceltmek maksadıyla yazılan bir eserdir. Alemdar Mustafa Paşa'nın Tuna'daki başarılarından kısaca bahsedildikten sonra III. Selim'i tekrar tahta geçirmek üzere İstanbul'a yürüyüşü, sadarete gelişi ve Alemdar Vakası en detaylı anlattığı konulardır. Arapyan'ın eserinin Hovnanyan tarafından kullanıldığına dair bir ipucuna rastlayamadık. Hem Oğulukyan hem de Arapyan III. Selim ve II. Mahmud dönemini farklı yönleriyle ele alırken, her ikisi de Hovnanyan'ın eserine konu olan Manuk Bey'i pek dikkate almamış görünmektedir.

Hovnanyan dışında, Manuk Bey'le alakalı bilgi veren başka dönem kaynakları da mevcuttur. Bunlar monograf olmadığı için bazı dönemler ve bazı konular üzerinde haliyle daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Sibiu'da Manuk Bey'le karşılaşma fırsatı bulan Comte de Lagarde'ın Seyahatnamesi, hem Ramiz Paşa'nın Bükreş'te idamı hakkında en detaylı malumat sağlayan hem de Manuk'un planlarını detaylı bir şekilde anlatan bir kaynaktır.²⁴ Bunun yanı sıra, İstanbul'da kendisiyle karşılaşan ve yukarıda bahsettiğimiz Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk'nin günlüğü de önemli bazı detaylar sunmaktadır.

Bu kaynakların yanı sıra, muhtelif arşivlerde mevcut evrakların basıldığı iki tane önemli koleksiyon da Manuk Bey'le alakalı malumat vardır. Hurmuzaki koleksiyonunda okuyucuya sunulan Alman, Fransız ve Rus otoriteleri tarafından yazılan muhtelif vesikalar hayatının çeşitli aşamasına dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.²⁵ Örneğin bu koleksiyonda Comte de Langeron'un *Journal de Campaigns*'nden verilen bölümler bu açıdan önemlidir.²⁶ Bunun yanı sıra, Mustafa A. Mehmed'in yayınladığı Romanya Tarihi'yle alakalı Bükreş'te bulunan Türkçe belgeler arasında Manuk Bey'le alakalı olanlar da vardır.²⁷

Manuk Bey hakkındaki monograflar daha ziyade ikincil kaynaklarda yoğunlaşmaktadır. Etnik açıdan Ermeni olması ve hayatının büyük bir kısmını Romanya'da geçirmesi dolayısıyla daha ziyade Ermeni ve Romen tarihçilerin dikkatini çekmiş ve bu dillerde muhtelif çalışmalara konu olmuştur. Hovhanyan ve Mısertyants dışında, Gheorge Bezviconi'nin *Manuc Bei* adlı Romence yazdığı eser temel kaynaklardan biridir.²⁸ Eserinin giriş kısmında Manuk Bey hakkındaki mevcut arşiv ve basılı kaynaklarını tanıtan ve bu kaynaklardan faydalanan Bezviconi, Hovnanyan'ın kitabını önemli kaynakları arasında zikretmektedir.

²⁴ Comte de Lagarde, *Journal of a Nobleman Comprising an Account of his Travels and a Narrative of his Residence at Vienna during the Congress*, 2 cilt, (Londra: 1831).

²⁵ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor culese Baron de Eudoxio de Hurmuzaki*, 22 cilt (Bükreş: 1876-1943), özellikle c. XVI, XIX, c. II, XX, Supplement I, c. II, I, c. III.

²⁶ Langeron, *Journal des Campaigns*'dan bir bölüm, Hurmuzaki, *Supplement*, I, c. 3, s. 49-396.

²⁷ Mustafa A. Mehmet, *Documente Turcești Privind Istoria Romaniei*, 3 cilt, (Bükreş: 1986).

²⁸ Gheorghje Bezviconi, *Manuc Bei*, (Kişnev: 1938).

Bir sonraki nesilden ise iki isim öne çıkmaktadır. Özellikle Hagop Djololian (Cololyan) Siruni'nin (ö. 1973) akademik çalışmaları en kayda değerdir. Manuk Bey'in Alemdar Mustafa Paşa'yla bağlantısını ve dostu Ramiz Paşa'nın maceralarını incelediği makaleleri çok değerli katkılar sunmaktadır.²⁹ Ancak en önemli çalışması, Manuk Bey'in hayatını tüm yönleriyle ve muhtelif arşiv ve dönem kaynaklarına dayanarak anlattığı ve Ermenice kaleme bir makalesidir.³⁰ Siruni bütün çalışmalarında Hovnanyan'ı temel bir kaynak olarak kullanmıştır. İkinci önemli çalışma ise, Manuk Bey'in diplomatik ve ekonomik hayatının ele alındığı S. S. Ionescu, *Manuc Bei, zaraş si diplomat la in capitul se calului al XIX-lea* aldı eseridir.³¹ Manuk Bey hakkında yazılan en uzun monograf olan bu çalışmada, yine genel bir kaynak değerlendirmesinin yanı sıra Manuk Bey'in hayatı detaylı bir şekilde anlatılmıştır.³²

Bunların dışında daha genç nesil tarihçilerin de önemli katkıları olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Alina Felea, Manuk Bey'in vasiyetinden yola çıkarak aile üyelerini tanıtmaya çalışmıştır.³³ Adaniloiaie N ve G. Untoru, kendi özel koleksiyonlarında bulunan ve Manuk Bey'in Viyana ve Rusya'daki dönemine ait bazı evrakları yayınlamıştır.³⁴ Lepar ve Arapu, Bükreş Müzakerelerindeki rolünü,³⁵ Stefania Costache ise Manuk Bey'in dönemin karmaşası içinde hayatta ve ayakta kalma stratejileriyle,³⁶ yeni bir şehir kurma çabalarını³⁷ takip etmeye çalışmıştır. Bu

²⁹ H. DJ, Siruni, "Bairakdar Moustafa Pacha et Manouk Bey, Prince de Moldavie," *Balkania* 6, (Bükreş: 1989), s. 53-100; H. DJ, Siruni, "Ramiz Pacha et Son Activité", *Studia et Acta Orientalia*, VIII (1971), s. 103-124.

³⁰ H. DJ, Siruni, "Eçer Manuk Beyi Geanken" [Manuk Bey'in Hayatından Sayfalar], *Panper Hayastani Arkhivneri*, 3/24 (1969), s. 157-90; 2 (1970), s. 147-172; 3 (1970) s. 141-166.

³¹ Ştefan Ionescu, *Manuc Bei, zaraş si diplomat la in capitul se calului al XIX-lea*, (Cluj: Napoca, 1976). Aynı eserin Ermenice çevirisi için bk. Ştefan Ionescu, *19. Tari Seğanavor Yev Tivanaket Manuk Bey* [19. Yüzyıl Sarrafı ve Diplomatı Manuk Bey], Romence'den Ermenice'ye çeviren Sarkis Jamgoçyan, Eçmiadzin Katolikosluk Matbaası, (Eçmiadzin: 1989).

³² Ionescu, *Manuc Bei*, s. 9-11.

³³ Alina Felea'nın, "Testament-A Source of Family Relations Research. The Case of Manuc Bey", *Codrul Cosminului* VII/1, (2011), s. 73-85.

³⁴ Adaniloiaie N ve G. Untoru, "Contribuții Documentare la Cunoașterea Activității lui Manuk Bey," *Revista Istoria* 27/9, (1974), s. 1356-1369, özellikle s. 1365-1369.

³⁵ Ana-Maria Lepar, "Bucharest During the Peace of 1812," *Hiperborea Journal: Journal of History* II/2, (2015), s. 122-133; Valentin Arapu, "Aspecte Istoriografice Contraversate Privind Activitatea Diplomatica a lui Manuc Bei," Sergiu Musteata (ed.), *Tratatul de Pace de la București din 1812: 200 de Ani de la Annexarea Basarabiei de Catre Imperiul Rus, Materialele Conferinței Internaționale Chișinău, 26-28 Aprilie 2012*, (Chișinău: Pontos, 2012), s. 71-82.

³⁶ Stefania Costache, "From Ruscuk to Bessarabia: Manuk Bey and the Career of an Ottoman-Russian Middleman at the Beginning of the 19th Century", *Cibaniüma: Tarib ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, III/1, (Temmuz 2017), s. 23-43.

³⁷ Stefania Costache, "Afaceri Private, Cârmuire Imperiala și Modernizare: Un Proiect de Reforma la Frontiera Dunareana Ruso-Otomana, 1800-1817", *Arhiva Moldaviei, Supliment I*, (2014), s. 77-97.

kaynakların hemen hepsi şimdi daha detaylı inceleyeceğimiz Hovhanyan'ın kitabı temel kaynaklardan biri olmaya devam etmektedir.

İÇERİK

- I. Tirsiniklioğlu'nun Ortaya Çıkışı. Manuk Bey'in Ailesi Çocukluğu ve Gençliği
- II. Manuk Bey'in Methedeğer Karakteri. Tirsiniklioğlu ile Tanışması, Sevgi ve Güvenini Kazanması
- III. Tirsiniklioğlu'nun Hızla Yükselişi ve Paşalığa Nail Oluşu. Manuk'un Yükselişi. Manuk'un Düşmanlarının Nankörlükleri ve Rezil Oluşları
- IV. Tirsinikli'nin Ölümü ve Yerine Alemdar Mustafa Paşa'nın Geçişi. Manuk'un Yeni Paşa'dan da İtibar Görmesi Ve Beylik Payesi Alması
- V. Sultan Selim'in Çocukluğu, Tahta Çıkışı, Asil Nitelikleri ve Yaptığı Düzenlemeler. Yeniçerilerin İsyanı. Sultan Selim'in Tahttan Düşüşü ve Sultan Mustafa'nın Tahta Çıkışı
- VI. Alemdar Mustafa Paşa'nın Yandaşları ve Ordusuyla İstanbul'a Gidişi. Sultan Selim Ölüyor ve Sultan Mahmud Padişah Oluyor.
- VII. Manuk Bey'in İstanbul'a Gelişi ve Mustafa Paşa'nın Tedbirsiz Gidişatını Değiştirmek İstemesi. Köse Kâhya. Manuk Bey'in Son Uyarısı ve Soylu Kararı
- VIII. Asiler Sadrazamın Konağını Ateşe Veriyorlar. Mustafa Paşa Kendisini Cesaretle Savunduktan Sonra Feci Şekilde Can Veriyor.
- IX. Manuk Bey Şaşkırtıcı Bir Şekilde Ölümden Kurtuluyor ve Önce Rusçuk'a Sonra Bükreş'e Firar Ediyor
- X. Manuk'un Bükreş'e Yerleşmesi ve Orada Yaptığı İyilikler. Rusya ile Osmanlılar Arasında Barışa Aracılık Ediyor. Avusturya'ya Geçişi.
- XI. Manuk Bey Viyana'ya Geliyor ve Rus Çarı ile Görüşüyor. Rusya'ya Yerleşmeye Kararı Veriyor.
- XII. Manuk Bey'in Rusya'ya Göçü ve Ölümü.

MİRZAYAN MANUK BEY'İN HAL TERCÜMESİ³⁸

Yazan

Mehitarist Rahipler Topluluğundan
Rahip Ğevont HOVNANYAN

Viyana

Surp Asdvadzadzin Manastırı

1852

//Sayfa 1// Son zamanlarda milletimizin ileri gelenlerinden biri de Ermeni adını şereflendiren, üstün kabiliyete sahip cesur bir siyasetçi, aynı zamanda Avrupa devletleri nezdinde de isim yapmış olan saygı değer Manuk Bey Mirzayan'dır. Ancak her nasıl olmuşsa, bu olağanüstü ve ünlü şahsiyet hakkında doğru dürüst bilgiye sahip çok az insan bulunmaktadır. Hiç olmazsa milletimizden veya uzak diyarlardan adını duyan kişiler olsaydı.

Bu durumu görerek hayat hikâyesini kısaca anlatmak istedik, //Sayfa 2// zira kendisini tanıyan ve onunla yaşamış kişiler henüz hayattayken bildiklerinin yazıya dökülmemesi durumunda, bir süre sonra hatırasının ve yaptığı işlerin tümüyle hafızalardan silinmesinden korktuk. Nitekim pek çok kimse bu şanssızlığa uğramıştır. Bu tip insanlar çağdaşlarının tarihe kayıt düşme gibi bir kaygı taşımamaları sebebiyle zamanla unutulmuşlar ve geriye sadece isimleri kalmıştır. Kim bilir daha kaç kişinin adı yaptığı işlerle beraber unutulmanın sonsuz uçurumuna gömülüp gitmiştir.

Manuk Bey'in hayatı Osmanlı İmparatorluğu'nda 1808'de cereyan eden önemli olaylarla bağlantılı olduğundan ve bunlar İmparatorluktaki Ermenileri, doğrudan veya dolaylı olarak da tüm Ermenileri ilgilendirdiğinden, olayları ve onları doğuran sebepleri kendisinin hayat hikâyesi ile harmanlamak kaçınılmaz olmaktadır.

Sözü geçen olayların büyük kısmını Georg Oğulukyan'ın yazdıklarından derleyerek aldık. Anlattıklarını zaman zaman kelimesi kelimesine aktardık. //Sayfa 3// Manuk Bey'in şahsi hayatını ise çağdaşı ve beraber yaşadığı insanlardan dinleyerek ve değişik kişilerin anlattıklarını kıyaslayarak dikkatli bir şekilde kaleme aldık. Bu bölümü yazarken özellikle yardımı dokunan kişi Moskova Lazaryan Yüksek Okulunda³⁹ din ve Armenoloji hocası olan Mıser Miseryants⁴⁰ oldu.

³⁸ Eserin Ermenice'den Türkçe'ye çevirisinde olabildiğinde orijinaline sadık kalınmıştır. Ayrıca, yazarın kendi dipnotlarıyla bizim eklediğimiz notları birbirinden ayırmak için ikincisine "Ç.N." notu eklenmiştir.

³⁹ [Ç.N.] 1815 tarihinde Moskova'da, zengin Lazaryan ailesinin teşebbüsü ve sağladığı olanaklarla kurulan Armenoloji ve Doğu Bilimleri Eğitim ve Bilim Merkezi'dir. Başlangıçta Lazaryan Ermeni Okulu [Yeğiyazaryan] diye adlandırılmış ve sadece Lazaryanların evlatlıkları eğitim almıştır. 1820'li

Kendisi 12 yıl boyunca (1836-1848) Manuk Bey'in çocuklarının yakınında olması sebebiyle, bu ünlü kişi hakkında bilgi edinme fırsatını bulmuştur. Saygıdeğer dostumuzun ricalarımızı kırmayarak gönderdiği çeşitli bilgiler sayesinde Manuk Bey'in ailesi, özel yaşamı ve Rusya'da geçirdiği süre hakkındaki bazı tereddütlerimiz de aydınlığa kavuşmuş oldu. Bu vesileyle kendisine teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

Ancak, her türlü özeni göstermiş olmamıza rağmen, ikincil derecedeki birtakım durumlar atlanmış veya aynı olaylar bazılarının duyduğu veya bildiğinden farklı şekilde anlatılmış olabilir. //Sayfa 4// Bu sebeple, çalışmamızın hazırlanmasındaki şartların dikkate alınarak bağışlanmamızı rica ediyoruz. Yaşamımızın sonuna gelmiş sayılırız. Bu sebeple yazdıklarımızla insanları bu ünlü şahsiyet üzerinde düşündürterek daha fazla bilgisi olanlara ayrıntıları ortaya çıkarmaları için bir fırsat veriyoruz. Zira Manuk Bey'in tüm yaşamı boyunca gösterdiği övgüye değer nitelikler başkalarına örnek olabilir ve insanlar onlardan ders alabilirler.

//Sayfa 5//

I.

Tirsiniklioğlu'nun Ortaya Çıkışı. Manuk Bey'in Ailesi, Çocukluğu ve Gençliği

Adları bilinmeyen insanların; bazen üstün kabiliyetleri, cesur atılımları, bazen de sadece şans eseri zenginleştiği, güçlendiği, önemli işlere imza attığı ve dünyaya büyük bir isim bıraktıkları hemen hemen her imparatorlukta sık sık görülmüştür. Ancak bu tip olayların her yerden çok Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşandığı

tarихlerde eğitim programı Rus Gimnaziumlarının seviyesine eşdeğer hale getirilmiştir. Sosyal konuların yanı sıra Rusça, Ermenice, Latince, Fransızca, Almanca, Farsça, Türkçe, Arapça öğretilmeye başlanmıştır. Değişik milletlerden 10-14 yaşlarında çocuklar, özellikle de Rus ve Ermeni olanlar kabul edilmiş, yükseköğrenim görebilecek, memur ve Ermeni okullarına öğretmen olabilecek kişiler yetiştirilmiştir.1827'de Lazaryan Cemaran [Lazaryan Teoloji Okulu] olarak adlandırılmış ve Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. 1841'de teoloji bölümü açılarak Ermeni kilisesine ruhaniler hazırlayacak öğretmenler yetiştirilmiştir. 1848'de Lazaryan Cemaran birinci derecede devlet okulu statüsüne alınmış ve Oryantoloji merkezi haline gelmiştir. 1921'de bünyesinde Sovyet Ermenistan'ı Kültür Evi açılmış ve en nihayetinde maddi ve kültürel varlıklarıyla Ermenistan işçi-köylü yönetimine teslim edilmiştir. *Hayagan Soyvedagan Hanrakidaran* [Sovyet Ermenistan Ansiklopedisi], (Erivan, 1978), cilt IV, s. 470-471.

⁴⁰ [Ç.N] Mıser Krikor Mıseryants (20 Aralık 1808 İzmir-2 Temmuz 1873 Moskova) Ermeni yazar ve kültür adamıdır. İzmir'deki Mesropanyan Okulunda tahsil görmüştür. 1825 'de Eçmiadzin'e geçmiş tahsiline Kevorkeyan Cemaran'da [Kevorkeyan Teoloji Okulu] devam etmiştir. Katolikos'un [Dünya Ermenileri Baş patriği] sekreterliğini yapmıştır. 1848'de Din Tarihi ve Ermeni Dili derslerini vermesi için Moskova'daki Lazaryan Cemaran'a [Lazaryan Teoloji Okulu] davet edilmiştir. Çalışmaları "Mirzayan Bey'in Hayatı", "Mektuplar" (G. Apovyan ve H. Alemdayan ile) adlı çalışmaları ölümünden sonra karısı Sophia Mıseryants tarafından "Paros Hayastanı" (1879-81) dergisinde yayınlanmıştır. Bunların dışında tarih ve teoloji konularında birçok araştırması mevcuttur. *Hayagan Soyvedagan Hanrakidaran* [Sovyet Ermenistan Ansiklopedisi], (Erivan: 1982), cilt VIII, s. 61.

söylenbilir. İmparatorluk tarihi, bu tip, yani başlarda önemsiz ve hiç tanınmayan ancak birden ilerleme kaydederek üne kavuşan ve devlete önemli hizmetlerde bulunan sayısız şahsiyeti önümüze sermektedir. Söylediklerime önemli örnek sadece hikâyesini anlatacağımız kişi değildir. Onun yükselmesine sebep ve aracı olan iki kişiden; Tirsiniklioğlu ve Alemdar Mustafa Paşa'dan da söz etmemiz gerekiyor.

Tirsiniklioğlu'nun yaşamı hakkında sahip olduğum ilk bilgi sadece Rusçuk'ta uzun süre sakalık yaptığı idi. Geçen yüzyılın sonlarında bilmiyorum ne şekilde ve ne sebeple yavaş yavaş başına çeşitli maceraperestleri toplamış ve onlarla beraber //Sayfa 6// Rusçuk yakınında bir yere yerleşerek hem bu şehirdeki hem de yakın çevresindeki ahaliyi rahatsız etmeye başlamıştır. Gerçi ne devlete karşı açıkça isyan etmişler ne de basit hırsızlık yapmışlar ancak yine de başlangıçta devlete tam da itaatkâr olmamışlardır. Hem kendisi hem de adamları insanları sömürerek zorla mal alıp ödeme yapmamışlar, “borç” veya başka bir isim altında para sızdırarak geri vermemişlerdir.

Tirsiniklioğlu'nun karakterine gelince; aşağı tabakadan yükselmiş, eğitimsiz insanlara has bir yapısı vardı. Yani, bazen büyük insanlara yaraşır insancıl işler yapıyor, adamlarının yaptığı haksızlık ve zorbalıkları şiddetle cezalandırıyor, şahsına yapılan hakaretlerde ise başka birinin öldürerek intikam alabileceği yerde büyüklük göstererek affediyordu⁴¹. //Sayfa 7// Bazen de bunun tam tersi, barbarca ve haksız işler yapıyordu. Öyle ki insan bu kadar zıt iki özelliğin aynı insanda bir araya gelebileceğini kavramakta zorluk çekiyordu. Bu yüzden bazıları kendisini iyiliksever bir insan olarak över ve saygı gösterirken öte yandan birçok insan kendisinden son derece korkuyor ve nefret ediyordu. Böylece birkaç yıl içinde ilerleyerek çok büyüdü, güçlendi ve ismi dört bir tarafa yayılmaya başladı.

Aynı tarihlerde Rusçuk'taki Ermeni tüccarlar arasında neredeyse en önde gelen ve meşhur kişi, 1769 (1771)⁴² yılında varlıklı ve saygın bir ailenin oğlu olarak bu şehirde dünyaya gelmiş olan Manuk Ağa Mirzayan idi.

⁴¹ Kendisinin insan severliğine örnek olarak şu hikâye anlatılır: Tirsiniklioğlu'nun oldukça güçlenmesinden sonra adamın biri birkaç kez sarayının önünden geçerken onun azamette oturduğunu görünce kendini tutamaz ve hafifçe gülümsermiş. Tirsinikli bunu görünce dikkatini celp etmiş ve sebebini öğrenmek istemiş. Aynı adamı bir kez daha gülümserken görünce çağırarak davranışının sebebini söylemesini emretmiş. Adam çok korktuğundan uzun süre karşı koymuş ancak sonunda mecbur olmuş ve “Efendim, şimdi azamette oturduğunuzu gördüğümde, bir zamanlar evimize su taşıdığımızı hatırlıyor ve şansın değişimine gülüyorsunuz” demiş. Tirsiniklioğlu bir süre derin derin düşündükten sonra gülümsemekte haklısın arkadaş diyerek adama hak verdikten sonra “acaba aynı değişken şans beni tekrar su taşıyarak bayatımı kazanmaya mecbur eder mi?” dedikten sonra da gülümseyerek adamı göndermiş.

⁴² Her ne kadar Manuk Bey'in bakır üzerine nakşedilmiş altında doğum tarihi 1771 olarak yazılmışsa da tüm verileri birlikte değerlendirecek olursak, saygıdeğer dostumuzun bize ilettiği bilgilerde geçen 1769 tarihi daha olası gelmektedir.

//Sayfa 8// Babası Mardiros Bey gençliğinde memleketi Ğarpi'den⁴³ ayrılarak İmparatorluğun Avrupa ve Asya taraflarında dolaşmış, çok zengin olmasına karşın sahip olduklarının bir kısmını İranlıların talanları yüzünden yitirdiğinden elindekileri de kaybetmemek için memleketinden uzaklaşmak zorunda kalmıştı. Kalanlardan bir kısmını da uzun yolculukları esnasında harcadığından elinde pek az şey kalmıştı. Ancak Burgaz şehrinde varlıklı bir adamın kızıyla evlenerek tekrar servete kavuşup ticarete başladı. Kısa bir süre sonra da Rusçuk'a yerleşti. Karısı adı geçen şehirde hiç çocuk doğurmadan ölünce, şehrin saygın Ermenilerinden Hanımoğlu'nun Mamig adlı kızıyla evlendi ve bu evlilikten Manuk doğdu.

Mardiros becerisi ve dürüstlüğü sayesinde kısa sürede büyük servet sahibi oldu. En büyük emeli oğluna iyi bir eğitim sağlamaktı. Neredeyse on iki yaşına kadar onu yanında tutmuş, şehirdeki okulda zamanın ve zeminin elverdiğince iyi eğitim almasını sağladıktan sonra gelecekte ihtiyaç duyacağı gerekli bilgileri öğrenmesi için Yaş'a ünlü bir Ermeni tüccarın yanına yollamıştır⁴⁴. //Sayfa 9// Akıllı ve gayretli delikanlı orada dört yıl kalarak sadece babasının arzusu doğrultusunda ticareti öğrenmekle kalmamış, patronu tarafından da oldukça sevilmiş, iyi de para kazanmıştır. Ayrıca, daha sonra kendisine çok yardımcı dokunacak olan Moldavya dilini iyi derecede öğrenmiştir. Yaşlılık döneminde oğluyla avunmak isteyen babası 1785'de oğlunu Rusçuk'a çağırılmış ve kısa bir süre sonra Aved adlı tanınmış birinin kızıyla evlendirmiştir. Manuk orada babasının önderliğinde işlerini ilerletmiş, birkaç kez İstanbul'a, başka şehirlere gidip gelerek, doğuştan mevcut olan yeteneklerini geliştirmiş ve baba servetini büyütmiştir. Mardiros Bey'in ölüm tarihini tam olarak bilmememize karşın, çeşitli koşulları göz önüne aldığımızda, Manuk'un Yaş şehrinde döndükten kısa süre sonra sevgili babasının yasını tutmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, evlendikten kısa süre sonra ruhsal dengesi bozulmuş olan //sayfa 10// karısının hastalığı da Manuk'un büyük acılar çekmesine sebep olmuştur.

Yüreğini derinden yaralayan tüm bu acılara karşın metanetini kaybetmeden işlerini ilerletmeye devam etmiştir. Yukarıdaki satırlarda sözünü ettiğimiz üzere Tirsinklioğlu'nun parlak zamanlarında, Manuk Rusçuk'un en büyük, zengin ve saygın tüccarıydı. Rusçuk ve yakınlarında sahip olduğu taşınmazlardan başka, Valakya'da (Ulah/Eflak) da toprakları ve çiftlikleri vardı. İşleri elverdiği ölçüde buraları ziyaret etse de esas yerleşim yeri Rusçuk idi.

//Sayfa 11//

⁴³ Ğarpi, Büyük Ermenistan'ın Ararat bölgesinde müstahkem bir kasaba.

⁴⁴ Bazılarına göre Mardiros Bey Doğuluların takdir edilen bir geleneğine uyarak, oğlu ticarete başlamadan önce bir sanatı olmasını istemiş ve terzilik öğrenmesini sağlamıştır. Eğer bunu doğru kabul edersek, Manuk küçük yaşta okuldan ayrılıp Yaş'a gitmeden bu sanatı öğrenmiş olmalı. Bu durum bizim olası saydığımız tarihi de inanılır kılmaktadır.

II.

Manuk Bey'in Methedeğer Karakteri. Tirsiniklioğlu ile Tanışması, Sevgi ve Güvenini Kazanması

Manuk'un heybetli ve gösterişli bir yapısı vardı. Yüzü asil ve ince hatlara sahipti. Geniş alnı ruhunun yüceliğini, kara ve ateşli gözleri ise doğal dinamizmini gösteriyordu. Asil duruşu ve tatlı bakışları yüreğindeki asaleti ayna gibi yansıtıyordu. Kabiliyetli ve akıllıydı. Genç yaşına rağmen o kadar akıllı ve tedbirliydi ki sadece Ermeniler değil yabancılar arasında da dikkat çekmiş ve saygın bir yere sahip olmuştu. İnsanlara nasıl davranmasını gerektiğini gayet iyi bildiğinden bir kere görüşme fırsatı bulduğu kişinin kalbini hemen kazanıyordu. Aynı zamanda cömert ve fakir severdi. Öyle ki, kentın bütün fakirlerine kol kanat germiştı ve bu yüzden de hepsi onu baba gibi sevmekteydiler. Bunlardan başka, cesur ve korkusuz yapısı, atılımcı karakteriyle zor ve büyük işlere el atmaktan kaçınmazdı. Başladığı her işi de azim ve sebatla takip ederek başarıyla sonuçlandırırđı. Cesareti ve sebatkârlığının yanı sıra doğal ikna kabiliyetine de sahipti. //Sayfa 12// Ve bu yeteneği sayesinde en zor durumlardan ve büyük tehlikelerden kurtulmanın yolunu bulurdu. Bu en nadide özelliğini de Tanrı'ya olan sonsuz güveni ile taçlandırırđı. Her vesileyle ona sığınarak en büyük tehlikeler karşısında bile endişelenmez, sağlam durur, yapacağından ve iyi bellediği şeyden asla vazgeçmezdi. Nitekim hayat hikâyesi esnasında bu gibi örnekleri pek çok kez görme fırsatı bulacağız.

Manuk'un adı ve saygın kişiliğinin ünü kulağına ulaşınca hem onu görmek hem de zenginliğinden faydalanmak isteyen Tirsiniklioğlu adamlarından birini yollayarak yanına çağırđırmıştır. Ulaşan bu emrin genç adamın tüm akrabaları ve yakın dostları üzerindeki etkisi tahminlerin ötesinde olmuştur. Sanki sevdiklerinin başına büyük bir felaket gelmiş gibi hepsi ağlayıp sızlanmaya başlamış, hep bir ağızdan bu beladan uzak durması için tavsiyelerde bulunmuşlardır. Gerçekten de Tirsiniklioğlu ve etrafındakilerin tuttıkları yola bakılırsa, Manuk gibi birinin onlarla iş yapması kendisi için gerçekten de büyük tehlikeydi. Hayatını olmasa dahi, tüm servetini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi. Bu sebeple de akrabaları ve tanıdıkları korkmakta haklıydılar. Ancak Manuk, daha önce de söylediğimiz gibi karakteri itibariyle, atak ve korkusuzdu. Onları elinden geldiğince rahatlatdı. Tüm öğütlere ve //Sayfa 13// Tirsinikli'nin kendisini görme arzusunun mal veya para istemek olduğunu bilmesine rağmen çağrısına uyup hemen kalkıp gitti.

Tirsiniklioğlu kendisini büyük bir sevgi ve şefkatle karşılamış, ondaki vakur duruşu, gençliğine rağmen sahip olduğu akıllı ve cesareti görünce büyük güven hissetmiştir. Çağırmasının esas sebebini anlatarak yüklüce değerli mal ve nakit para talep etmiştir. Böyle bir teklif yapılacağını önceden tahmin eden Manuk, ne yapması gerektiğini de kararlaştırmış olduğundan, hiç tepki göstermeden ve düşünmeden emri yerine getireceğine dair söz vermiş, sadece bundan sonra para için başkalarını rahatsız etmemesini şart koşmuştur. Tirsinikli de bunu memnuniyetle kabul etmiştir. Böylece şahsi serveti ile milletin ve şehir insanlarının sahip olduklarını

güvence altına alan Manuk, büyük kâr etmiş birinin sevinciyle şehre geri dönmüştür.

Dönüşünü sabırsızlıkla bekleyen dost ve akrabaları onu sağ salim görünce çok sevinmişler, ancak çağrılış sebebini öğrenince de ziyadesiyle endişelenmişlerdir. İstenen mal ve parayı vermeden bir an önce güvenli bir yerde saklanması yönünde ikna etmek için çok çabalamışlar, hatta bazıları gizlice başka bir memlekete kaçmasını tavsiye etmişlerdir. Ancak Manuk kafasına koyduğunu yapmanın daha iyi olacağını düşünüyordu. Kararı hem şehri hem milleti hem de devleti için daha yararlı olacaktı. //Sayfa 14// Diğer bir sebep de verdiği sözün aksine hareket etmenin şerefine yakışmayacağını düşünüyor olmasıydı. Her vesileyle asalet ve cömertliğini gösterdiğinden, her şeyi yarım yamalak değil tam yapmayı düstur edindiğinden, bu olayda da kendisinden istenen mal ve paranın fazlasını yanına alarak söz verdiği zamandan önce teslim etti.

Tirsinikli bile belki emrinin uygulanacağından kuşkuluydu. Talebinin bu kadar çabuk ve uygun bir şekilde yerine getirileceğini herhalde aklından geçirmemişti. Bundan dolayı Manuk'u ilkinden daha büyük sevgi ve saygıyla karşıladı. Getirdiği malların çokluğunu, kalitesini ve paranın bolluğunu görünce, Manuk hakkında duydukları ve ilk görüşmeden edindiği intiba pekişmiş oldu. Sebebini bilmiyorum ama belki bu cömert insan aracılığı ile açığını kapatmak istediği, belki de onu ödüllendirmek için, zamanı geldiğinde paranın tümünü geri ödeyeceği sözünde bulunarak kendisini tüccar başı ve sarrafı ilan etti.

Böylece Manuk, Tirsiniklioğlu'nun hizmetine girmiş oldu. Gidiş gelişleri sadece mal götüren bir tüccar veya para temin eden bir sarrafın ziyareti olmaktan çıkmıştı. Ara sıra akıl danışılan bir dost olarak da ziyaret ediyordu. Tirsiniklioğlu onunla daha fazla görüşme fırsatı bulup sohbet ettiğinde hakkındaki kanaati ve saygısı da artıyor, //Sayfa 15// bu yüzden daha sık görüşmek istiyordu. Önemli vakalarda fikrini sorarak tavsiyelerini aynen tatbik ediyordu. Çoğu kez masasına davet ediyor, yanına oturarak ailesinden biriymişçesine samimi davranıyordu. Bu gelişmeler Manuk'un şehirdeki insanlar nezdindeki saygınlığı da artırmış, herkes öncekinden daha fazla çok hürmet gösterir olmuştu.

Böylece bir süre geçti. Gerçi Manuk ne para alabiliyordu ne de ileride alabileceğine dair bir umut taşıyordu, ancak yine de Tirsinikli ve efradının ihtiyaç ve taleplerini karşılayıp memnun etmek için sürekli mal taşımak ve para vermek zorunda kalıyordu. Bunları görenler bir süre sonra onun da iflas edeceğinden korkmaya başlamışlardı. Ancak o hareket tarzını değiştirmedeği gibi hep "Soydaşlarımızın yerine benim yok olmam evladır. Başkaları kaybedip ben kazanacağıma, tersini tercih ederim" diyordu. Sonunda günü geldi ve alicenaplığı ödüllendirildi, yaptığı harcamaların karşılığını fazlasıyla aldı⁴⁵.

⁴⁵ [Ç.N] Bu ilişkiden özellikle ticari atımları esnasında doğal olarak Manuk Bey de kâr etmiştir. Mesela Tuna Havzası'ndaki ipek imtiyazını bu dostluğa borçludur. Siruni, "Eçer Manuk Beyi Geanken", 3, (1969), s. 165.

//Sayfa 16//

III.

Tirsiniklioğlu'nun Hızla Yükselişi ve Paşalığa Nail Oluşu. Manuk'un Yükselişi. Manuk'un Düşmanlarının Nankörlükleri ve Rezil Oluşları

Büyük imparatorluk ve krallıklar düzensizlik ve birliksizlik yüzünden nasıl yıkılır ise aynı şekilde düzen ve birlik sayesinde de en önemsiz ve küçük topluluklar büyür ve önemli işler yaparlar. Tirsinikli ve başına topladığı insanlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Az sayıdaki taraftarları günden güne arttı, aralarında yavaş yavaş kurallar oluştu, birlik- beraberlik içinde çok ilerlediler ve itibar kazandılar. Bu durumun oluşmasında Manuk'un temkinli ve bilgece tavsiyelerinin büyük yardımı oldu. Zira tavsiyeleriyle Tirsinikli'yi birçok konuda uyandırıyor, el attığı konularda başarılı olması için uygun yolları öğretiyor ve ileri görüşlülüğü sayesinde engelleri ortadan kaldırıyor ama her şeyden önce bu eğitimsiz ve kaba insanlar arasında huzur ve birliği sağlam tutuyordu. Nihayetinde Tirsiniklioğlu o kadar güçlendi ki Bâb-ı Ali onun zaten kendi kendine kullanmakta olduğu Paşalık unvanını resmen tanımayı uygun bularak Rusçuk Paşası olarak görevlendirdi.⁴⁶

//Sayfa 17// Böylece şahsi güç ve iktidarına rütbe ve görevin getirdiği güç de eklenince daha da büyümeye, ünü yayılmaya ve pek çok taraftar toplamaya başladı. Öyle ki, yakın bölgelerin paşaları ve yöneticileri kendisine büyük itibar ve saygı göstermenin ötesinde onun korumasında olmaktan ve taraftarı sayılmaktan büyük onur duymaya başlamışlardı. Bu arada devlet bile bazı önemli olaylarda ve önde gelen asileri bastırmada kendisini kullanarak hem cesaretini hem de sadakatini sınamıştı.

Bu olayların en önemli sonucu, ihtiyaç içinde kıvranan, neredeyse soygunla yaşayan bir adamın, bu olaylardan sonra devletten aldığı bol maaş ve her taraftan kabul ettiği hediyelerle kısa sürede büyük bir servete sahip oluşuydu. Böylece Manuk'un o güne kadar getirdiği bütün malların bedelini ve ödünç aldığı paraların tümünü geri verebildi. Ondand gördüğü yardımların karşılığını ödemek için de onu tüccar başı yaptı. Manuk'tan sarraf başı olarak yararlanmanın yanı sıra, baş danışmanı, en samimi ve sadık dostu saydı, özellikle de sevgili bir kardeşi veya evladı olarak kabul etti. Öyle ki, neredeyse yanından hiç ayırmıyor, ona danışmadan hiçbir işe el atmıyor ve karar vermiyordu. Çünkü onun zekâsına, yeteneğine ve sadakatine alışmıştı. //Sayfa 18// Her vesileyle "bir de Manuk'un fikrini soralım, bakalım o ne diyor?" cümlesini kullanmayı alışkanlık haline getirmişti. Sanki elindeki güç ve kudret arttıkça, Manuk'a olan sevgisi ve inancı da artıyordu. Hakkı da vardı. Zira güçlenmesinde ve başarı kazanmasında onun büyük yardımı ve katkısı olduğunu tecrübelerle görmüştü.

⁴⁶ [Ç.N.] Tirsiniklioğlu İsmail Ağa aslında hiçbir zaman Paşa rütbesi almamıştır. Burada kastedilen resmi olarak Rusçuk ayanı olarak atanmasıdır (1796).

Ruşçuk şehri de bu gelişmeler sayesinde kısa zamanda oldukça şenlendi ve güzelleşti. Manuk'un sayesinde ve aracılığı ile bizim soydaşlarımız da çok ilerlediler. Zira bu değerli insan pek çok övülesi niteliğinin üstüne bir de milletsever kimliğini eklemişti. Her zaman ve her fırsatta soydaşlarının elinden tutuyor, ilerlemeleri için gayret sarf ediyor ve Paşa nezdinde sahip olduğu itibar sayesinde bunu kolaylıkla yapabiliyordu. Ancak bu özelliği⁴⁷ şovenlik derecesine varan ve başka milletlere yardım edilmesini engelleyen körü körüne bir milliyetseverlik değildi. Kesesi hangi milletten olursa olsun tüm düşkünlere, yardım ve desteği herkese açıktı. Birçok insana büyük iyilikler yapmak bir yana bir sürü kişiyi de büyük tehlikelerden korumuş, hatta bazılarını ölümden kurtarmıştı. //Sayfa 19// Tüm bunları ise herhangi bir karşılık beklediğinden değil sadece asaletinden ve iyi kalpliliğinden dolayı yapmaktaydı. Sırası geldiğinde de göreceğimiz üzere; “ne mutlu merhametli olanlara, çünkü onlara merhamet edilecek”⁴⁸ sözünün gerçekliğini kendi yaşamı ile açıkça ve gözle görülür bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu davranış şekli yüzünden herkes, yani hem kendi soydaşları hem de yabancılar tarafından son derece sevilen ve sayılan biri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, fazilet ve itibarın daimî gölgesi olan ve onları her daim takip eden kıskançlıktan tamamen azade kalamadı. Sevip sayanların yanısıra özellikle Türkler arasında düşmanları ve itibarını kıskananlar eksik değildi. Bir Hıristiyan'ın bu derece itibar kazanması ve kendilerinden yüksek sayılmasına tahammül edemeyerek her şekilde onu Paşa'nın gözünden düşürmeye gayret ediyor ve zarar vermek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Hatta sık sık canına da kast etmişlerdi. Ancak tüm çabaları ve tuzakları boşa gitti. Ne zaman ona zarar vermeye kalksalar, niyetlerinin aksine Manuk'a duyulan saygıyı ve itibarı artırmış olup neticede kendileri rezil olmuşlardır. Şimdi, gerek Tirsiniklioğlu'nun ona olan sevgi ve inancını, gerekse Manuk'un cesurane atılganlığını ve kahraman yüreğini ortaya koyan o olaylardan birini anlatmak istiyoruz.

Daha önce de anlattığımız üzere, Manuk'un Tuna Nehri'nin öte tarafında Eflak'ta bazı gayrimenkulleri olduğundan bazen işlerini bizzat takip etmek üzere o taraflara yolculuk ederdi. //Sayfa 20// Yine bir keresinde gitmek zorunda kalmış, ancak bu seferki ziyareti her zamankinden daha uzun sürmüştü⁴⁹. Düşmanları bu durumu içlerindeki nefreti kusmak için fırsat saydılar ve aralarında sözbirliği ederek teker teker Paşa'ya gidip onun hakkında çeşitli iftiralarda bulundular. Bu iftiralar ile Manuk'un Osmanlı Devleti'ne düşman, Rusya'nın ise gizli dostu ve müttefiki

⁴⁷ [Ç.N] Manuk Bey'in milletine beslediği sevgi ve verdiği önem 12 Temmuz 1815'te kaleme aldığı vasiyetinden de anlaşılmaktadır. Nitekim vasiyetinde gayrimenkullerinin yabancılarla satılmaması ve varislerinin yabancılarla evlenmemesi şartını koymuştur. Ionescu, 19. *Tari Seganavor Yev Tivanaket Manuk Bey* [19. Yüzyıl Sarrafi ve Diplomatı Manuk Bey], s. 208.

⁴⁸ [Ç.N] *İncil*, Matta, 5. Bölüm, 7. Ayet.

⁴⁹ Bu olay hayat arkadaşının vefatından hemen sonra vuku bulmuş olabilir. Dokuz yıl süren bunalımdan sonra arkasında evlat bırakmadan ve kocasını büyük acılara gark ederek vefat etmiştir. Manuk Bey teselli bulmak ve üzüntüsünden biraz uzaklaşmak için uzun bir süre Eflak'ta kalmış olabilir. Eğer tahminlerimiz doğruysa, bu olay 1795 senesinin başlarında vuku bulmuş olmalıdır.

olduğunu göstermek isteyip, “Güvenilmez ve nankör bir karakteri var, hatta sana gösterdiği sevgi ve dostluk da sadece göstermelik, aslında içten sana zarar vermeğe çalışıyor” diyorlardı. Bu ve buna benzer binlerce iftiradan sonra, onun ancak ölüme layık olduğunu söyleyerek “eğer sen onu öldürmezsen hem sen hem biz daima tehlikede olacağız” diye ekliyorlardı. O kadar çok konuşup o kadar çalıştılar ki sonunda Tirsiniklioğlu'nun söyleneceğine ikna olduğuna, düşmanlarının ise artık kurtuluşu olmadığına inanarak sevinmeye başladılar.

Tirsiniklioğlu'nun hizmetinde olup da Manuk'u gönülden sevenler bile bu kaniya varmışlardı. //Sayfa 21// Bu yüzden, düşmanların daha önceki tuzaklarından haberdar olan ancak bu kez Manuk'un paçayı kurtarmayacağına inanan biri onu bu mutlak tehlikeden kurtarmak istemiştir. Mektup yazıp gelişmelerin tümünden haberdar ettikten sonra başının çaresine bakarak Eflak'tan dönmemesini, hatta oradan başka bir memlekete kaçmasını tavsiye etmiştir. Uyarı mektubunu alan Manuk ise çok şaşırılmış ve düşmanlarının kötülüğüne ziyadesiyle üzülmüştür. Ancak masum olduğuna dair inancı ve Tirsiniklioğlu'nun adaletine güveni tam olduğundan, dostunun uyarılarının tam tersine hiç vakit kaybetmeden Rusçuk'a doğru yola çıkmıştır.

Kendisi şehre yaklaşmakta olduğu esnada, çoğunluğu Paşa'nın hizmetindeki ileri gelenlerden ve danışmanlarından oluşan düşmanları, sarayda, pencereleri Tuna nehrine açılan bir odada toplanmış Paşa ile istişarede bulunmaktaydılar. Pencerenin önünde oturan Tirsiniklioğlu nehrin öte kıyısında, uzakta, Eflak tarafında, göğe kadar yükselen kesif bir toz bulutu fark edince şaşırıp ve yanındakilere bunun önemli haber getiren bir posta katarı olabileceğini söyledi. Merakı gittikçe artınca dürbünü alıp izlemeye başladı. Toz bulutu daha da yaklaşmıştı. Az sonra içinden bir araba görüldü. //Sayfa 22// Uğuldayan rüzgâr gibi ilerleyerek nehrin kıyısına ulaştı ve orada bulunan büyük bir gemiye bindi. Gemi Rusçuk'a doğru yola çıktı. Hareketsiz ve merakla izlemekte olan Tirsiniklioğlu birden yanındakilere, “beyler, bu gelen Manuk!” dedi. Bunu duyunca hepsi şaşırıp telaşla birbirlerine bakmaya başladılar. Hiçbiri ağzını açıp tek bir söz söylemeye cesaret edemedi.

Onlar hala şaşkınlık içindeyken, gemi nehrin diğer kıyısına ulaşmıştı. Manuk çabucak dışarı çıktı, istikametini saraya yönlendirdi ve gelip doğruca kabul salonundan içeri girdi. Kendisini gören Paşa çok sevindi. Her zamankinden daha fazla sevgi ve saygı göstererek yanına oturmasını istedi. Manuk kabul etmeyip yerdeki erkân minderine oturmak istediye de Tirsiniklioğlu zorlayarak yanına oturup kahve ile çubuk getirmelerini emretti. Ancak görkemli görünüşüne derin bir hüznün çökmüş olan Manuk tek kelime bile etmeden Paşa'yla baş başa konuşmak için ricada bulundu. Paşa salondakilere hemen dışarı çıkmalarını emretti. Yalnız kaldıklarında Manuk cesaretle “Efendim, sana ne kadar zamandır sadakatle hizmet ettiğimi biliyorsun. // Sayfa 23// Senin başarılı olman için yanındaki tüm adamlardan daha çok çalışıp gayret ettiğime tanıksın. Senin de bildiğin gibi neredeyse kendimi ve şahsi menfaatimi unutarak, gece gündüz tek düşüncem senin menfaatini artırmak olduğunu görüyorsun. Tüm bunları yaptıktan sonra

sadece hayırsever bir efendi olmakla kalmayıp bana yardımcı ve koruyucu olacağını ümit etme hakkım olduğunu umuyordum” dedi.

Tırsiniklioğlu bu sözleri dikkatlice dinledikten ve tüm söylediklerine hak verdikten sonra tatlı bir şekilde azarlayarak, itimadının sarsıldığını veya kendisiyle ilgili başkaca bir inançta olduğunu gösterecek herhangi bir davranışta bulunup bulunmadığını sordu.

Manuk teşekkür ettikten sonra cesaretle sözlerine şöyle devam edip: “O zaman düşmanlarımın yalan iftiralarını niçin dinliyorsun? Bana karşı gösterdikleri nankörlükten karakterlerini kolayca anlayabileceğin bu insanlara niçin kulak asıyorsun? Bana iftira edenlerin çoğunun benden, daha doğrusu benim vasıtamla senden ne kadar iyilik gördüğünü biliyorsun. Kim bilir kaç tanesini ağır cezalardan ve ölümden kurtardım. Ama şimdi canıma kastediyorlar” dedi.

Paşa bunları dinledikten sonra, “Sana olan inancımı öyle sözlerle değiştirmedim asla değiştirmem de //sayfa 24// sadece ne düşündüklerini öğrenmek ve biraz gülmek için konuşmalarına izin verdim” diye ekledi. “Rahat ol, ömrümün son dakikasına kadar sana olan sevgi ve güvenim azalmayacak. Seni bu iftiracıardan ne kadar üstün tuttuğuma dair bir ispatta bulunacağım. Şimdi hepsini içeri çağırarak, her birine ayrı ayrı yaptığın iyilikleri ve sırf onlar için benden aldığın lütufları hatırlatıp azarladıktan sonra suratlarına tüküreceksin” dedi.

Manuk, “bana olan güvenin en büyük lütuftur” diyerek bu emri yerine getirmemek için büyük direnç gösterdi. Ancak ağzından çıkanı geri almama gibi bir huya sahip Tırsenikli, ölümle tehdit ederek arzusunu yerine getirmesi için ısrar edip hepsini derhal içeri çağırtdıktan sonra emri uygulamasını talep etti. Sonunda mecbur olan Manuk, her birinin, kendisinden veya kendisi aracılığıyla gördükleri iyilikleri yüzlerine vurmaya başladı. Cümlelerini tamamladıktan sonra da yere tükürür gibi yaptı. Bu durumdan son derece eğlenip yüksek sesle gülmeye başlayan Paşa “Yaşa Manuk” diyerek hepsine kahve ile çubuk getirtti.

//Sayfa 25//

IV.

Tırsinikli'nin Ölümü ve Yerine Alemdar Mustafa Paşa'nın Geçişi.

Manuk'un Yeni Paşa'dan da İtibar Görmesi ve Beylik Payesi Alması.

Manuk'un düşmanları artık ona dokunamayacaklarını anlamışlar, ona zarar vermeye çalışırken kendilerinin rezil olduğunu fark etmişlerdi. Özellikle son olay nefretlerini katlamış ve için için daha çok dış bilemeye başlamış olsalar da akıllarını başlarına getirmişti. Hiç olmazsa görünüşte sakinleşmişler, en azından göstermelik de olsa her şekilde saygı göstermeye başlamışlardı. Böylece Manuk düşmanlarından kurtulmuş olarak Paşa'nın sevgi ve hayranlığının keyfini ziyadesiyle sürüp onun vefatına kadar günden güne yükselmeye başladı.

Hikâyemizin başında da söylediğimiz gibi, Tırsinikli asalet ile barbarlık karışımı bir yapıya sahip olduğundan, pek çok kimseyi düşman edinmişti. Sadece

avam tabakadan değil, her an yanında bulunan ekâbirden ve hatta her gün lütuflarından faydalananlar arasından bile düşmanları vardı. Geçen bölümünde anlattığımız olayın son kısmı bile onun karakterini iyice ortaya koymaktadır. Bu davranışları yanındakileri kendinden uzaklaştırmak için yeterli oluyordu. //Sayfa 26// Buna benzer olaylar çok sık tekrarlanmaktaydı. Gücüne ve başına topladığı kuvvetlerin koşulsuz sadakatine güvenerek hiç kimseden korkmuyordu. Ancak ne gücü ne de adamlarının sadakati onu ölümden kurtaramadı. 1804 yılında bir gün açık alanda önde gelen adamlarıyla yemek yerken, uzaktan atılan üç el silahla vurulup öldü.⁵⁰ Bu suikastı yanındakilerin yaptığını kesin olarak söylemek mümkün değil. Ancak diğer taraftan aralarından hiç olmazsa bazılarının ortak olmadığına veya fikren iş birliği yapmadıklarına dair bir kanıt yok. Öldürenlerin kim ve nasıl adamlar olduğu o tarihlerde anlaşılamadı ve onları bulmak için gösterilen çabalar da sonuçsuz kaldı.

Tirsinikli'nin ölümüyle Manuk da büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı. Eğer şahsiyeti, merhumun nezdindeki itibarı ve toplumdaki saygınlığı göz önüne alınacak olsa aslında Paşa'nın yerine onun geçmesi gerekiyordu. Ancak Hıristiyan olduğu için bir tarafa itilmesi ve bir başkasının seçilmesi lazımdı. Seçilecek kişinin düşmanlarından biri olması durumunda ise işi bitmişti. Zira yeni Paşa her ne kadar artık onu kıskanmayacak, yardım ve danışmanlığına ihtiyaç duyacak olsa bile, //Sayfa 27// düşmanların her gün yineledikleri iftira ve türlü türlü entrikalara karşı Manuk'u koruyabileceği konusunda emin değildi. Ancak, Tanrı'nın da yardımıyla Tirsiniklioğlu'nun yerine Manuk'un az sayıdaki dostlarından biri, hatta ona selefinden daha fazla sevgi ve güven duyan biri oturdu.

Halef, Alemdar (Bayraktar) Mustafa Paşa idi. Kendisi XVIII. yüzyılın ortalarında, Raşgrat veya diğer adıyla Hezargrad adlı küçük bir kentte, fakir ve köylü bir aileden dünyaya gelmişti. Mustafa ailesinin yanında bir süre geçirdiği köy hayatından sonra bu yaşam şeklinden bıkmış, daha asil bir hayat yaşamak arzularak topladığı para ile at ticareti yapmaya başlamıştır. Bu işte biraz ilerledikten sonra askerlik hayatına geçmiştir. Yapısı itibarıyla çok yürekli, cesur ve genel olarak üstün meziyetlere sahip olduğundan ve bir sürü vesileyle bu hasletlerini gösterme imkânı bulduğundan hızla çok yükseldi. Sahip olduğu unvanlar dışında "Alemdar" veya "Bayraktar" olarak anılmaya başladı. Bir savaş esnasında düşmanlarından bayrağı almış, yaralarından oluk oluk kan akmasına ve dört bir tarafı düşmanla çevrili olmasına karşın aslanlar gibi savaşmaya devam ederek bayrağı ordusuna ulaştırmıştı. //Sayfa 28// Bu ve buna benzer olaylar sayesinde Tirsiniklioğlu'nun da sevgisini kazanmıştı. Tirsinikli onu yanında her savaşa götürüyor, o da bu savaşlarda tüm cesaret ve askerini kabiliyetini ortaya

⁵⁰ [Ç.N] Tirsiniklioğlu 12 Ağustos 1806 tarihinde öldürülmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Tirsiniklioğlu İsmail Ağa", *TDVİA*, 41, s. 205.

koyuyordu. Özellikle de Pazvandođlu'na karşı yapılan mücadelede becerisini göstermişti. İşte bu özelliklerinden dolayı da Tirsenikli'nin halefi seçildi⁵¹.

Selefini hep göz önünde bulunduran, onun önderliğinde iyice eğitilmiş olan Mustafa Paşa, yeni rütbesine erişir erişmez daha büyük işlere el atarak başarılı oldu ve devlete de büyük hizmetlerde bulundu. Avrupa devletlerindeki çeşitli askerî sınıfları iyi bildiğinden, adamlarını ve ordusunu bu şekilde düzenlemek istedi. Emrindeki askerlerin sayısını artırdı, onlara yavaş yavaş askerlik ruhu aşıladı ve her fırsatta Avrupa'daki düzenli ordular gibi eğitilmiş olmalarına gayret etti. Adlarını da Seymen koydu. Gerçi sayıca azdılar ve eğitim açısından Avrupa'nın eğitilmiş ordularına kıyasla henüz eksikleri vardı, ancak böyle bir başlangıç bile ona büyük gurur kaynağı olmuştu. Yanındaki adamları ve danışmanlarını düzene koymuştu. Onları çeşitli rütbelere ayırarak her birine yeteneği ve konumuna göre farklı görevler veriyor, kendisi ise sadece yönetici olarak hepsinin görevini tam yapıp yapmadığını kontrol ediyordu.

Alemdar, en küçük başarıyı bile ödüllendirecek kadar cömert olduğu kadar //sayfa 29// en küçük ihmali cezalandıracak kadar da sertti. Ancak, tüm hareketlerinde Bâb-ı Ali'ye tâbi ve sadıktı. Ordusunun başında pek çok kez devletin yaptığı savaşlara katıldı ve birkaç kez de büyük zaferler kazandı.

Mustafa Paşa'nın yaptığı düzenlemelerde başyardımcısı, akıl vereni, özellikle de pek çok şeyi aklına düşüren kişi Manuk idi. Bu sebeple Paşa kendisini sağ kolu gibi görüyor, seviyor ve sayıyordu. Onu başdanışmanı, en önde gelen hizmetlisi yapmıştı. Bu sebepten ona sormadan hareket etmiyordu. Ayrıca vekili ve herkesin amiri tayin etmişti. Manuk aklı ve tedbirli oluşuyla bu ağır vazifede de Mustafa Paşa'nın yükünü hafifletmede çok yararlı olmakta idi. Paşa onun hizmetlerini ödüllendirmek üzere Bâb-ı Ali'den Beylik unvanı isteyince bu istek kabul edildi. Bilindiği üzere Beylik, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Hristiyan'a verilebilecek en büyük şeref payesi idi.

Mustafa Paşa yaptığı düzenlemelerle çok büyüdü, güçlendi ve zenginleşti. Çevresinde olan ve zamanında Tirsiniklioğlu ile de sürekli irtibat halinde olan paşalarla yavaş yavaş daha çok görüşmeye ve onların fikrini almaya başladı. //sayfa 30// Gerçekleştirdiği yeniliklerin daha hızlı ilerlemesi ve başka yerlere de yayılması için ara ara yandaşı paşaları çağırarak onlara fikir danışırdı. Tüm fikirlerin can damarı Manuk Bey idi. Ancak yukarıdaki satırlarda da belirttiğimiz üzere içlerinde devlete zararı dokunacak ya da isyankâr bir ruh yoktu. Hatta tam tersi, tek gayeleri devletlerinin gelişmesiydi. Bu sebeple de Bâb-ı Ali'ye bağlıydılar ve

⁵¹ [Ç.N] Pazvandođlu güruhunun def edilmesi konusunda yapmış olduğu yardım karşılığında, Dosofte Metropoliti tarafından Manuk Bey'e verilmiş olan bir teşekkür belgesinde şunlar yazılıdır: "... O zaman Hristiyanlığın dostu olan bu şahıs (Manuk Bey) boyarların ricaları üzerine Rusçuk'a giderek, şehirde bulunan ordunun komutanı Mustafa Paşa'dan müdahale etmesi için ricada bulundu. Bunun üzerine gürub uzaklaştı böylece eziyetten kurtulduk. Bu teblikeyden kurtuluşumuzu Manuk Bey'in nüfuzuna ve acil müdahalesine borçluyuz". Hovhannes Kalpakyan, *Rumanabay Kağutu* [Romanya Ermeni Cemaati], (Kudüs: Surp Hagop Manastırı, 1979), s. 239.

İstanbul'daki devlet görevlileriyle mektuplaşıyorlardı. Mustafa Paşa ve yandaşlarının devlete ne kadar sadık oldukları zaten bundan sonra anlatacağımızdan da ortaya çıkacaktır.

//Sayfa 31//

V.

Sultan Selim'in Çocukluğu, Tahta Çıkışı, Asil Nitelikleri ve Yaptığı Düzenlemeler. Yeniçerilerin İsyanı. Sultan Selim'in Tahttan Düşüşü ve Sultan Mustafa'nın Tahta Çıkışı

Hikâyemizin bütünlüğü açısından Sultan Selim ve onun saltanat döneminden de bahsetmemiz gerekiyor. Ancak, esas konumuzdan fazla uzaklaşmamak adına giriştiği savaşları, Avrupa ile ilişkilerinin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini ve dönemin diğer önemli olaylarını bir tarafa bırakıyoruz. Zira bu olayların hepsi büyük önem taşımakla beraber, bizim hikâyemizle birebir bağlantılı değil, bu sebepten sadece bize gerekli mevzulardan bahsedeceğiz.

Aklı, devleti bilgece idaresi, yaptığı büyük yenilikler ve halkının sevgisine mazhariyetiyle Osmanlı Devleti'nin önde gelen padişahlarından biri olmaya değer bu insan, Sultan III. Mustafa'nın tek çocuğuydu. 1761'in sonlarında ya da 1762'nin başlarında doğmuştu. Padişahın ilk evladı olması sebebiyle doğumu imparatorlukta büyük sevinç yarattı ve parlak törenlerle kutlandı. Babası 1774'de ölünce, gelenek gereği küçük kardeşi Sultan Abdülhamid tahta çıktı. //Sayfa 32// Yine gelenek gereği, hayatını saray kafesinde geçirmiş olsa da kendisini çok seven amcası tarafından büyük bir özgürlük bahşedilmişti. Selim gençliğinde ağır bir hastalığa tutulunca, tüm imparatorlukta büyük bir hüznün yaşandı. Zira Sultan Abdülhamid'in henüz çocuğu olmadığından İmparatorluğun tek mirasçısı kendisiydi.⁵² Bu sebepten iyileşmesinin yarattığı sevinci anlamak mümkündür. Hastalık aynı zamanda ona büyük yarar sağladığı gibi İmparatorluğun geleceği açısından da çok etkili oldu. Çünkü Selim bu vesileyle Avrupalı doktorlarla tanıştı ve onlardan Avrupa'daki sistemler hakkında çeşitli bilgiler alabilme imkânına sahip oldu.

Gerek hastalığı esnasında gerekse sonrasında bu doktorlarla görüşerek, aynı zamanda çeşitli kitaplar ve babasının kendisi için kaleme aldığı öğütleri (babası önemli olaylara değindikten başka, İmparatorlukta çeşitli düzensizlikler ve yapılabilecek yenilikleri oğlunun önüne koyuyordu) okuyarak yavaş yavaş eğitimini tamamlıyor ve babasının tahtına geçtiğinde İmparatorluğu yenileyip düzenleyeceği idealini kafasına yerleştiriyordu. Bu arzularını gerçekleştirebilmek için gerekli tüm asil niteliklere de sahipti. Etrafındakilerin dalkavukluklarına itibar etmez, onlarla vakit geçirmez, sadece gerçekleri duymak isterdi. //Sayfa 33// Bir gece aniden rahatsızlandı. Yanında Sultan Mustafa'dan büyük ihsanlar görmüş Avrupalı bir doktor vardı. Her zamanki gibi siyasetten bahsettikleri bir esnada veliaht birden

⁵² [Ç.N] Bilindiği gibi IV. Mustafa ve II. Mahmud Abdülhamid'in çocuklarıdır ve esnada doğmuş bulunmaktadır.

havaya sıçrayarak, bütün kuvvetiyle: “Sen benim dostumsun. Başkaları ne söylerse söylesin, ben diğer sıradan insanlar gibi basit biri olduğumu biliyorum. Başkaları beni kandırmak istiyor. Ama sen hep doğruyu söylemelisin. Babamdan gördüğün iyilikler adına, doğruları söylemeni senden rica ediyor ve diliyorum” diye haykırdı. İşte hükümdarlara yakışır bir söz! Sarayda kapalı kalmasıyla alakalı en büyük üzüntüsü yenilikleri takip edememesi ve iyi bir eğitim alamamasıydı. Sorduğu sorular ve öğrenmek arzusunda olduğu bilgiler kafasında geleceğe dair büyük planları ve arzuları olduğunun bir işaretiydi.

Amcasının kendisine tanıdığı özgürlük sayesinde sadece babasının sadık adamları ve imparatorluktaki önemli insanlarla yazışmakla kalmamış, bazılarının söylediğine göre devlet yönetiminin çeşitli kademeleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek üzere Fransa'ya kadar adam yollamıştı (1786). Giden adamlar içinde en önde gelen kişi olan İshak Bey ile de sürekli mektuplaşmaktaydı⁵³. Mektuplarında önemli siyasi meseleler hakkında çeşitli sorular soruyor, aldığı cevaplar üzerine kafa yorarak gelecek için önemli hazırlıklar yapıyordu. //**Sayfa 34**// Bu gizli mektuplaşmalar, özellikle validesinin onun parlak geleceği hakkında ve başarılı olacağı yönünde kehanetler yayması, halkın da bunlara itibar etmesi üzerine Sultan Abdülhamid kardeşinin oğluna tanıdığı serbestliği biraz kısıtlamaya ve daha dikkatle takip etmeye başladı. Ancak bunlar Selim üzerinde pek de etkili olmadı. Bir taraftan dışarıyla mektuplaşmayı sürdürdü, diğer taraftan da bir padişah için gerekli olan bilgilerle donanmaya devam etti. Ayrıca, fiziksel eğitimine de önem veriyordu. Çok iyi ata biniyor ve iyi kılıç kullanıyordu.

Nihayet ortaya çıkma ve sahip olduğu büyük idealleri fiiliyata koyma zamanı gelmişti. Sultan Abdülhamid 7 Nisan 1789 da ölünce Sultan III. Selim 28 yaşında tahta çıktı ve kafasındakileri hemen gösterme fırsatı buldu. Tahta oturduğu gün tersanede yangın çıkmıştı. Yeni padişah bunu duyar duymaz saraydan dışarı koştu, saltanat kayığını göremeyince basit bir kayığa binerek yangın yerine doğru yollandı. Karaya çıktığında binmesi için kaptan paşa bir at getirmişti. Ancak genç padişah kendisini bindirmelerini beklemeden, gençliğin verdiği atıklıkla atlayarak yangın yerine gitti. En tehlikeli yerlerde dolaşıp doğru emirler verip, bol bahşiş dağıtarak yangının önünü aldı. //**Sayfa 35**// Kılıç kuşandığı 13 Nisan günü halka dağıttığı paradan başka, borç yüzünden hapsedilmiş olanların borçlarının yüzde otuzunu şahsi kesesinden ödeyerek kurtardı. Yine şahsi servetinden külliyatlı bir miktar harcayarak, birkaç aydan beri İstanbul'da had safhaya ulaşmış olan kıtlığı dindirdi. Tüm sürgünlerin geri dönmesi için af ferman çıkarttı. Her şeyi şahsen görüp, nizamsızlığa çare bulabilmek için halefleri gibi haftada bir tebdil-i kıyafet sokaklarda dolaşıyordu. Gerçekten de suçluları sert şekilde cezalandırarak ve pek çok akıllı

⁵³ [Ç.N] III. Selim'in şehzadelik elçisi, donanma tercümanıdır. Sözü edilen İshak Bey'in Fransa'ya ikinci gidişidir ve resmi mahiyettedir. Şehzade Selim'in Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışmalarına aracılık etmek üzere 31 Temmuz 1786'da bir Fransız gemisiyle gizlice İstanbul'dan yola çıkmıştır. Kemal Beydilli, “İshak Bey”, *TDVİA*, 22, s. 527.

düzenlemeler yaparak eksikliklerin önünü aldı ve büyük yenilikler getirdi. Bu yapılanlar topluma çeşitli kolaylıklar sağladı.

Yaptığı yenilikleri daha iyi ve emin şekilde geliştirmek, özellikle askeriyeyi sağlam bir şekilde kökten düzenlemek amacıyla Fransa'dan çeşitli dallarda işçiler, zanaatkârlar, değişik rütbelere haiz deniz ve kara mühendisleri getirtti. Bunlar da padişahın isteği doğrultusunda her biri kendi branşında çalışmaya koyuldu. Her şeyden evvel top dökmek için bir fabrika açıldı. Aynı zamanda Avrupaî sistemde yetmiş bir topçu birliği kuruldu. Aynı şekilde küçük piyade birliği de kuruldu. Yeni model hafif kıyafeti ve hafif silahları olan birlik sürekli eğitim ve alıştırmaya yaparak hazırlanmaktaydı. //Sayfa 36// Padişah onlara moral vermek için sık sık bizzat talimlerde hazır bulunuyor, sözleriyle askerleri cesaretlendirip gerektiğinde ödüllendiriyordu. Bu son birlik gerçekten de o kadar talimli ve usta idi ki bir süre sonra Akka kuşatmasında (1798) çok düzenli hareket edip büyük başarı gösterdi. Bu sayede Sultan Selim hedefine daha çok inandı. Özellikle birliğin savaştan dönüşü esnasında başkent halkının askerlere gösterdiği sevgi ve ilgiyi gören padişah daha da cesaretlendi. Gerek bu birliği çoğaltmaya gerekse arka arkaya aynı şekilde eğitimi ve düzenli yeni askerî birlikler oluşturmaya karar vererek çoktan beri kafasında olan fikri uygulamaya yani; hadsizlikleri ve serserilikleri ile hem halkı hem de ileri gelenleri canlarından bezdirmiş olan Yeniçerileri ortadan kaldırmaya karar verdi.

Yavaş yavaş her şeyi hazırladıktan sonra, 1802'de verdiği fermanla, Avrupa'nın eğitimi ordularında olduğu gibi aralarında piyade, atlı ve topçu sınıflarının olduğu düzenli birliklerin kurulmasını emretti⁵⁴. Ordunun adı Nizam-ı Cedid olacaktı. Bu yeni birlikler kısa sürede düzenlenip beklenenden daha başarılı olunca, Padişah sayılarını daha da artırmak istedi. 1805'de bir ferman çıkartarak İmparatorluğun Avrupa kıtasındaki şehir ve köylerinden //sayfa 37// hem yeniçeriler hem sivil halk arasından güçlü ve sağlıklı gençlerin toplanarak yeni kurulan alaylara sokulmasını emretti. Biraz zamansız olan bu emir, yeni düzenlemelere çoktan beri diş bileyen yeniçerileri ve taraftarlarını ziyadesiyle tahrik etti. Şiddetli muhalefet ve zorluklarla karşı karşıya kalan padişah, plânını daha uygun bir zamana ertelemek zorunda kaldı⁵⁵. Ancak iki yıl sonra arzusunu kesin olarak yerine getirmek isteyerek tekrar bir fermanla askerî düzenlemelerin her tarafta uygulanmasını emretti. Yeniçerilerin de giymesi için İstanbul Boğazı ve Çanakkale kalelerine yeni birliklerin kıyafetlerini dağıttı.

⁵⁴ [Ç.N.] Nizam-ı Cedid ordusunun kuruluşu 1793'dür. Önce Levend Çiftliği'nde kurulan iki ortadan sonra 1801'de Üsküdar'da üçüncü bir orta kuruldu. Ertesi yıl Anadolu'da muhtelif ortalar kurulmasına başlandı. Bu teşebbüslerin başarılı olması üzerine 1806'de Rumeli'de de kurulmasına karar verilmiştir. Daha fazla detay için bk. Sıhahi Çataltepe, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, (İstanbul: 1997), s. 95-214.

⁵⁵ [Ç.N.] Burada kastedilen Nizam-ı Cedid birliklerinin Avrupa'da konuşlandırılması teşebbüsü ve buna tepki olarak 1806 yazında patlak veren Edirne Vakası'dır (1806).

Bu emir, Sultan Selim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan büyük bir isyana neden oldu. Nizam-ı Cedid veya Şâhâne denilen düzenli birliklerle beraber İstanbul Boğazı'ndaki kaleleri korumakta olan ve yamak adı verilen düzensiz ve karışık birlikler, herkesten önce ayaklandılar. Padişahın emirlerini uygulamaya gelen görevlileri öldürdükten sonra (25 Mayıs 1807)⁵⁶, yanlarında bulunan düzenli birliklerle çarpışmaya başladılar. Düzenli birlikler cesurca savaşmalarına rağmen, düşmanın çokluğuna karşı koyamayarak en sonunda çekilmek zorunda kaldılar. Bundan cesaret alan ve devlet erkânından birkaç ileri gelenin ve şeyhülislamın⁵⁷ kendilerine yandaş olduğunu bilen yamaklar, İstanbul'daki yeniçerilere danıştıktan sonra //sayfa 38// Kabakçıoğlu adlı birinin liderliğinde başkente doğru yürümeye başladılar. Başlangıçta sadece 1800 kişi olmakla beraber yolda sayıları giderek arttı. Hep beraber İstanbul'daki Et Meydanı'nda durup Sultan Selim'in tahttan indirilmesini talep ettiler.

Kargaşanın bu boyutlara ulaştığından padişahın haberi yoktu. Başlangıçta olayları bildirenler olduysa da yeniçerilere yandaş olan rical durumu örtbas etmeye çalıştı. Ortada küçük bir anlaşmazlık olduğunu ve onun da kısa sürede bastırıldığını söylediler. İsyan ileri safhaya ulaşmış, padişah duyduğunda ne yapacağını şaşırıldı. Kendisine sadık olan ileri gelenlerden ve ulemeden birkaç kişiyi yanına almasını, gerektiğinde onları öldürtüp başlarını yeniçerilere vermek suretiyle kendini kurtarmasını tavsiye ettiler. Ancak, Selim bir padişaha yakışır büyüklükle, isyancıların kendilerini bulamama durumunda halkın kanını dökebileceklerini söyleyerek bu fikre karşı çıktı ve "Halkımın kanının dökülmesine sebep olmaktansa, tahttan feragat ederim, daha iyi" dedi.

Daha önce söylediğimiz üzere yeniçerilere taraftar ve yeniliklere karşı olan şeyhülislam asilerin isteğine uyarak, Sultan Selim'in padişahlığa layık olmadığına dair bir fetva verdi. Fetvada 18 yıl padişahlık yapıp da çocuğu olmayan ve saltanatı döneminde Mekke ziyareti yapmayan⁵⁸ bir padişahın tahtta kalmaya layık olmadığını söylüyordu. Özellikle de yaptığı değişiklik ve yenilikler din tarafından yasaklanmış şeylerdi. //Sayfa 39// Bu kararın kıskırttığı asiler daha da büyük cesaret bularak, Sultan Selim'in kesinlikle tahttan indirilmesini istemeye başladılar. Padişahın gönüllerini almak ve kendilerini memnun etmek maksadıyla ricalden

⁵⁶ [Ç.N] Görevlilerden biri Osmanlı reisülküttâbı ve Nizâm-ı Cedid ile ilgili eser kaleme almış olan Mahmud Raif Efendidir. Kemal Beydilli, "Mahmud Raif Efendi", *TDVİA*, 27, s. 382-383.

⁵⁷ [Ç.N] Sözü geçen kişi Şeyhülislam Şerifzâde Mehmed Atâullah Efendi'dir. 14 Eylül 1806'da bu makama gelmiş, 13 Temmuz 1807'de azledilmiş ancak yeniçerilerin baskısı yüzünden bir gün sonra tekrar aynı makama atanmıştır. 21 Temmuz 1808'de ise Ruscuk Yârânı'nın baskısıyla azledilerek sürgüne gönderilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzâde Mehmed Atâullah Efendi, III. Selim ve Vaka-yı Selimiyye", Seyfi Kenan (ed.), *Nizâm-ı Cedid'den Nizâm-ı Kadim'e III. Selim ve Dönemi*/From "Ancient Regime" to "New Order" Selim III and His Era, (İstanbul: ISAM, 2010), s. 529-565.

⁵⁸ [Ç.N] III. Selim'in bizzat hacca gitmesinden ziyade onun saltanatında Vahhabi İsyancıları dolayısıyla genel anlamda hacın engellenmesi eleştirisi konusu olmuştur. 1803'te Vahhabilerin yağmaladığı Mekke ve Medine'ye hac ziyareti yapılamamıştır.

bazılarının kafasını kestirmesine ve yeni birliklerin dağılmasını emretmesine rağmen asiler yatışmadılar, taleplerinden vazgeçmediler.

Bu olaylar 28 Mayıs'ta cereyan ederken sarayın kapıları gün boyu kapalı kaldı. İkinci gün (29 Mayıs) Cuma olduğundan padişah camiye gidip dua etmek zorundaydı. Dolayısıyla kendisini davet ettiler. Ancak, dışarı çıktığında hemen öldürüleceğinden emin olan padişah, bunu kabul etmedi. Ayrıca bundan sonra artık padişahlık yapamayacağını bildiğinden ve şahsından ötürü halkın zarar görmesini istemediğinden kendiliğinden tahtı bırakmayı aklına koydu. Böylece amcasının oğlu (Sultan Abdülhamid'in büyük oğlu) Mustafa'ya adam gönderip ayaklananların kendisini istemediğini ve zamanının dolduğunu söyleyerek, gelip tahta oturmasını bildirdi. Aynı zamanda ona başarı ve şans diliyordu. Gönderdiği adamlar daha geri dönmeden, sadık adamlarını toplayarak, onlarla helalleşti ve kendisinden sonrakine de aynı sadakatle hizmet etmelerini istedi.

Kendisine yapılan bu öneriye iyice şaşırın ve telaşlanan Mustafa ise ağlamaya "Ben bu şekilde tahta oturmayı arzu etmiyorum. //Sayfa 40// Amcamın oğlunu bu halde görmeyi istemiyorum. Bugünü göreceğime keşke ölseydim. Dışarı çıkmam, ne yaparlarsa yapsınlar" demeye başladı. Gerek Sultan Selim'in gönderdiği adamlar gerekse yanındakiler fikrini değiştirmek için çok çabaladılar: "Bu yaptığın Sultan Selim'e dostluk değil, zira şimdi sen kendi rızanla tahta oturmaz isen isyancılar onu öldürecek ve seni tahta çıkmaya mecbur edecekler. Eğer razı olursan, Sultan Selim hiç olmazsa ölümden kurtulacak" deyip, bu ve benzeri sebepler öne sürerek nihayet kendisini ikna edebildiler.

Sultan Mustafa tahta oturmak için geldiği esnada, tahttan inmiş Sultan Selim içeri gitmekteydi. Yolda karşılaştılar, birbirlerine sarılıp ağlaştılar. Kısa bir süre sessiz sessiz ağlaştıktan sonra Sultan Selim "Git evlat, git tahtına otur, Tanrı sana başarı ihsan etsin. Benim kaderim böyleymiş" diyerek amcaoğlunu alnından öptü. Sultan Mustafa ise onun ayaklarına kapanınca, Selim, birkaç faydalı nasihatte bulundu ve sonra ağlayarak birbirlerinden ayrıldılar.

Sultan Mustafa'nın tahta çıkışı hemen ilan edildi. Yeniçeriler memnuniyetle kabul ettiler ve kargaşa son buldu. Sultan Selim ise kafese girdi. Kurduğu ordunun kıyafetini değiştirdiler, silahlarını alıp dağıttılar.

//Sayfa 41//

VI.

Alemdar Mustafa Paşa'nın Yandaşları ve Ordusuyla İstanbul'a Gidişi. Sultan Selim Ölüyor ve Sultan Mahmud'un Padişah Oluyor.

Sultan Selim'den pek çok iyilik görmüş olan, onun yaptığı değişiklikleri ve düzenlemeleri çok beğenen, özellikle benzer düzenlemeleri ordusunda uygulamış olan Alemdar Mustafa Paşa padişahın tahttan indirildiğini duyunca çok üzülme ve onu tekrar tahta çıkartmak için adamlarıyla birlikte bir çare aramaya başladı. Arka arkaya İstanbul'dan gelen kötü haberler, başkent ve çevresinde isyancıların yaptığı eziyet ve zorbalıklar, acısını daha da arttırıyor, kararını kesinleştiriyordu.

Paşa, konuyu danışmanları ile istişare ederken, yeniçerilerin sadaret kaymakamlığından alaşağı ettikleri Tayyar Paşa⁵⁹ Rusçuk'a gelerek olayları ayrıntılarıyla anlatınca Mustafa Paşa ne yapıp edip bu düzensizliklere son vermenin bir yolunu bulmaya karar verdi. //Sayfa 42// Tüm dost ve yandaş paşaları toplantıya çağırarak amaçlarına kan dökmeden ne şekilde ulaşabileceklerini düşünmeye başladılar.⁶⁰

Uzun süre düşündükten sonra en nihayet Manuk Bey'in yerinde tavsiyesine uyarak, aralarından sadık ve kurnaz birini, o sırada ordusuyla Edirne'de bulunan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'ya ivedilikle göndermeye karar verdiler. Amaç Sultan Selim'den söz etmeden, İstanbul'daki karışıklıklara son vermek üzere sadrazamı kendileriyle beraber gitmeye ikna etmekte. Gönderdikleri adam bunu hallettikten sonra, İstanbul'a geçecek, Sultan Selim ve onun yeniliklerine taraftar olanları hazır edecekti. Eğer tüm bunlar umdukları gibi başarılı olursa, Mustafa Paşa gerek kendi ordusunu gerekse müttefik orduları Edirne'de sadrazamın ordusuyla birleştirerek başkente yürüyecek, barışçı yollardan payitahttaki karışıklığa son vermeye ve Sultan Selim'i tekrar tahta çıkartmaya çalışacaktı. Eğer barışçı yol başarısız olurlarsa, ordusuyla şehre girecek ve Sultan Selim'i tahta oturtmak için yeniçerilere baskı yapacaktı. Ancak kendisi kentte kalmayıp hemen dışarı çıkacak, ordunun başında durarak her şeyi yoluna koyacaktı. Başkentte sükûnet ve güvenlik sağlandıktan sonra, kendi birlikleriyle Rusçuk'a dönecek ve hazır bekleyecekti. //Sayfa 43// Böylece asiler kendilerine karşı hazır bir ordunun beklediğini bilecek ve korkacaklardı. Ve eğer tekrar bir karışıklık çıkartmaya yeltenirlerse, ordu hemen üstlerine yürüyecekti. Ayrıca, Padişah görev vermek istese de Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı kabul etmemesi konusunda anlaşıldılar.

Yapılacaklar kararlaştırıldıktan sonra, uygun birini Edirne'ye ve İstanbul'a yolladılar⁶¹. Kendileri ise yavaş yavaş hazırlanmaya başladılar. Gönderdikleri elçinin

⁵⁹ [Ç.N] Tayyar Paşa da eski düzen taraftarı olarak Selim'in karşıtlarıyla iş birliği yapmıştır. Oğulokyan, *Ruznâme*, s. 19.

⁶⁰ [Ç.N] Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak fikri ve bu amaçla oluşan gizli komite Ruscuk Yârânı olarak bilinir. Eski Rus arşivlerine dayanarak Bayraktar'a ithaf ettiği bir monografide, pek çok kez Manuk Bey'in Osmanlı-Rus görüşmelerinde oynadığı rolden ve onun "Ruscuk Yârânı ile bağından söz eden Sovyet tarihçi A. F. Miller şöyle yazmaktadır: "*Gerçi Türk tarihçiler adlarını zikretmezler ancak Ruscuk Âyanı Ahmet Efendi ve Bayraktar'ın sarrafı olarak bilinen Manuk Bey Mirzayan adlı Ermeni de bu grubun içinde yer alıyordu. Manuk Bey gölgede kaldı, ancak çok önemli bir rol oynadı. Bir Hristiyan olarak Osmanlı Devlet idaresinde önemli bir görev isteyemezdi. Ancak Bayraktar'ın finansal ve ticari işleri Manuk Bey'in ellerindeydi. Manuk Bey'in diğer önemli görevlerinden biri de askeri kuvvetlere aylıkların düzenli ödenmesiydi. Manuk çok zengin bir adamdı. O tarihlerde Türkiye'de demirle-altın ele ele çalışıyordu ancak eşit öneme haiz değillerdi. Kılıç daha korkutucu olabilirdi, ama para daha güçlüydü. Bu sebeplerdir ki Manuk Bey Ruscuk Yârânı arasında "eminence grise" olarak karşımıza çıkmaktadır.* Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar*, s. 215.

⁶¹ [Ç.N] Ruscuk Yârânı'ndan Mustafa Refik Efendi ve Mehmed Emin Behic Efendi Ruscuk ve payitaht arasındaki bağlantıyı sağlamıştır. Plana göre ilk önce Mustafa Refik Efendi ailesini ziyaret etme bahanesiyle Ruscuk'tan yola çıkarak önce Edirne'deki orduya uğramış ardından İstanbul'a giderek oradaki harem ağalarıyla görüşmüştür. O arada reisülküttap olarak atanarak 15 N 1222/16 Kasım 1807'de dönmüştür. Refik Efendi'nin Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesi

her yerde iyi karşılandığını ve yardım sözü aldığını duyduklarında, Mustafa Paşa kendi ve yandaşlarının ordusunun bir kısmıyla yola çıktı. Ancak yapacaklarının zamanından önce İstanbul'da duyulup kargaşalığa sebep vermesin diye aklına koyduğunu ne bir başkasına ne de ordusuna söyledi. Hatta Sırbistan üzerine sefere gittiğine dair bir haber yaydıktan sonra ordusundan sadece 4000 kadar kişi alarak kendisi önden gitti. Geriye kalan 12.000 kişi ise arkadan gidiyordu. Böylece yavaş yavaş Edirne'ye yaklaşarak, Çelebi Mustafa'nın yanına ulaştı. Kafa kafaya vererek önce Alemdar'ın, sonra da Mustafa Paşa'nın ordusunun İstanbul'a doğru yürümesine karar verdiler. Ve kararı hemen uygulamaya koydular.

Söylediğimiz gibi, Mustafa Paşa mümkün olduğunca gizli hareket etmiş olsa da bir ordunun başkente yürüdüğü nasıl gizli kalabilirdi ki! İşte bu yüzden haber İstanbul'a ulaştığında, herkeste büyük hayret ve korku uyandırdı. //Sayfa 44// Özellikle iki komutanın Sultan Mustafa'ya büyük saygı besledikleri bilindiğinden, başkente ne amaçla bu kadar kalabalık geldiklerine kimse akıl erdiremiyordu. Herkes şaşkınlık ve kuşku içindeyken, ordu 26 Temmuz 1808'de İstanbul'a vardı.

Mustafa Paşa'nın ilk işi asi Kabakçıoğlu'nu yakalayıp öldürmek oldu. Zira Boğaz kalelerindeki asiler onun liderliğinde başkente gelerek her türlü kötülüğü yapıyorlardı. Daha sonra şeyhülislamı, asilerin destekçisi ve yeniliklere düşman diğer birkaç ricali değiştirtti. Nihayetinde kendine sadık ve düzenli ordudan 6000 kadar adamı alarak, 28 Temmuz sabahı erkenden şehre girdi ve sadrazamla beraber Bâb-ı Ali'ye giderek arz odası denilen salona oturdu.

Gelişindeki ilk amaca ulaşmış asilerin başını ve ileri gelenlerini öldürmüştü. Son hedefine muhalif olan devlet ricalinden bazılarını da öldürtmüş olduğundan artık sadrazamın yardımına ihtiyacı kalmadığı için onu da görevden alacağı etmek istedi. Zira Sultan Selim'in tekrar tahta çıkmasına taraftar olmadığını duymuştu. Bu işi de çabucak hallettikten sonra, ordunun bir kısmıyla saraya varıp //sayfa 45// daha önce çok iyiliğini gördüğü Sultan Selim'i bir kez görmek istediğini söyledi. Orada bulunanlar bu sözleri duyunca şaşırıldılar, niyetini kısmen tahmin ederek kalkıp gittiler. Mustafa Paşa birkaç saat bekleyip gelen giden olmayınca sinirlenerek adam gönderip harem ağasını çağırtdı ve emrinin bu kadar gecikmesinin sebebini sordu. Harem ağası zorda kalarak, Sultan Selim'in dışarı çıkmak istemediğini söyledi. Bunun üzerine Mustafa Paşa kafasına koyduğunu daha fazla saklamaya gerek görmeyerek, amacının Sultan Mustafa'yı tahttan indirerek, Sultan Selim'i tekrar tahta geçirmek olduğunu açıkladı. Sonra da ilk emrini daha sert bir şekilde tekrarlayarak harem ağasını geri yolladı ve ağa içeri girer girmez iç kapılar kapandı.

Saraydaki yenileri taraftarları ve Sultan Selim'in düşmanları Mustafa Paşa'nın gelişinin esas nedenini zaten duymuş olduklarından ve kafasına koyduğunu mutlak başaracağını bildiklerinden bu niyetini boşa çıkarıp, Sultan Mustafa'nın padişahlığını tanımayla mecbur etmek istediler. Tahttaki padişahı başka hüküm sürecek kimse

kalmasın diye sadece Sultan Selim'i değil, Sultan Mustafa'nın küçük kardeşi Mahmud'u da öldüreceklerdi. Harem ağası, Sultan Selim'in bulunduğu yere girdi, halkın onu istediğini söyleyerek dışarı çıkması için zorlamaya başladı. Padişah çok karşı koydu, ancak sonunda kabullendi. //**Sayfa 46**// Tam kapıdan geçerken orada saklanmış olanlar üstüne atıldılar, kudurmuş canavarlar gibi korkunç bıçak darbeleriyle ve küfürlerle sakalını çektiler, tokat attılar ve bıçakladılar. Gerçi çok güçlü olan Selim, bir süre karşı koyarak kendini koruyabildi. Sadık birkaç harem ağası yetişerek saldırganlarla cesurca mücadele etmeye başladılar. Ama nafi! Yanındakiler düşmüş Padişahın gücü ise tükenmeye başlamıştı. Ve vahşi hayvanlardan daha insafsız olan canavarlar zavallı Padişahı acımasızca katlettiler.

Sultan Mahmud'un sadık adamları özellikle de lalası, olayı zamanında duyarak onu kaçırmaya başlamıştı. Takip edenler uzun süre aradıktan sonra nihayet bularak, emellerini gerçekleştirmek istediler. Ancak, Mahmud'un yanındakiler iyi silahlanmış ve çok cesur olduklarından, bir taraftan savaşıyor, diğer taraftan da şehzadeyi güvenli bir yere götürmeye çalışıyorlardı.

Mustafa Paşa ikinci kez haber gönderdikten sonra şüphelenmeye başlamıştı. Harem ağasını tekrar çağırarak Sultan Selim'e bir şey olursa, Sultan Mahmud hariç saraydaki herkesi kılıçtan geçireceğini söyledi. Harem ağası ilkinde söylediği sebebi tekrar edip Sultan Selim'in hasta olduğunu ifade ederek içeri girdi ve kapılar tekrar kapandı. //**Sayfa 47**//Az sonra harem tarafından her yeri inleyen bir feryat yükseldi. Feryadı duyan Mustafa Paşa'nın şüpheleri iyice artmıştı, sonunda sabrı tükenerek adamlarına kapıları kırıp içeri girmelerini emretti. Emir derhal uygulanmaya başlandı. Ancak içeridekiler, zorla içeri girdiği takdirde sonucun çok daha vahim olacağını tahmin ettiklerinden kapıları açtılar. Paşa aslanlar gibi içeri atıldı ve derhal Sultan Selim'in getirilmesini emretti. Ancak sevgili padişahının yerine cansız vücudunu getirip önüne bıraktıklarında duyduğu acı ve hiddet anlatılacak gibi değildi.

Acı ve şaşkınlıktan kendinden geçmiş bir halde kısa bir süre hareketsiz kaldı. Gözlerini kanlı bedene çevirmiş ne yapacağını bilemiyordu. Ancak hemen toparlanarak ona da bir şey yapmış olmalarından korkarak Sultan Mahmud'u sordu. Tam o sırada şehzadeyi kaçırmayı başaranlar tesadüfen oraya geldiler. Mustafa Paşa, şehzadeyi sağ salım görünce acısını biraz olsun unutarak tekrar yaşama dönmüş gibi koşarak önünde diz çöküp ayaklarını öptü. Adamları da onu takip ederek hep bir ağızdan, "Yaşasın padişahımız Sultan Mahmud" diye haykırmaya başlayarak Mahmud'u hemen saltanat tahtına oturtular⁶². //**Sayfa 48**// Bu işler olup bittikten sonra Mustafa Paşa tekrar acısına yenik düşüp sevgili padişahının cansız bedenine kapanarak iyi huylarını, cömertliğini, fakir severliğini, halkını mutlu etmek ve devleti düzenlemek için yaptıklarını sıralayarak ağlamaya başladı. Böylesi büyük bir padişaha kıyanlara lanet okudu. Önceki satırlarımızda bahsettiğimiz gibi, Sultan Selim'e bir şey olduğu takdirde, Sultan Mahmud hariç saraydakilerin hepsini kılıçtan

⁶² [Ç.N] Sultan II. Mahmud 4 Cemâziyelâhir 1223'te (28 Temmuz 1808) padişah olmuştur.

geçireceğini söylemiş olmasına rağmen, sadece baş sorumluları ve Padişahın ölümüyle doğrudan ilişkili olanları öldürttü. Kardeşinin öldüğünü zannederek kendini güvende gören Sultan Mustafa'yı da kafese götürmelerini emretti.

Kafesinde Sultan Selim'le görüşmelerde bulunmuş ve ondan çeşitli öğütler almış olan yeni padişah, tümüyle onun ruhunu ve fikrini benimsemiş ve onun el atıp da tamamlamadığı düzenlemeleri yapmayı aklına koymuştu. Mustafa Paşa'nın cesaretini, ordusunun düzenini ve Sultan Selim'e gösterdiği sevgi ve sadakati görerek, ona büyük güven duydu ve hemen sadrazam yapmak istedi. Ancak bu istek Rusçuk'ta hep beraber alınan karara aykırı olduğundan, Paşa uzun süre direndi. Ancak Sultan Mahmud çok ısrar edip, "Sen sadrazam olmazsan, ben padişahlık yapamam" deyince kabul etmek zorunda kaldı.

//Sayfa 49//Paşa bu yüksek makama gelince, çeşitli düzenlemeler yapmaya ve askerî teşkilatı yenilemeye, Sultan Selim'in başladığı tüm yenilikleri geliştirmeye, halkın rahatı ve huzuru için gerekli olanları uygulamaya başlamıştır. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması her ikisi için de elzem olduğundan, görevi alır almaz çalışmalarının tek hedefi bunu gerçekleştirmek olmuştur. Ancak bir taraftan amacını gerçekleştirmek için kullandığı sertlik, çok aceleci davranması ve her şeyi birden yenilemek ve değiştirmek istemesi, diğer taraftan öğüt dinlememesi başarılı olmasına engel olduğu gibi başarı yerine fikirlerinin kurbanı olmasına sebep olmuştur. Eğer, yenilikleri yavaş yavaş, sükûnetle ve gerektiğinde taviz vererek yaymaya çalışmış olsaydı belki de birkaç yıl içinde tamamlanabilirlerdi. Oysa ancak 20 yıl sonra gerçekleşmeye başladılar.

//Sayfa 50//

VII.

Manuk Bey'in İstanbul'a Gelişi ve Mustafa Paşa'nın Tedbirsiz Gidişatını Değiştirmek İstemesi. Köse Kâhya. Manuk Bey'in Son Uyarısı ve Soylu Kararı

Mustafa Paşa Rusçuk'tan ayrıldıktan sonra, Manuk Bey bazı önemli işleri yoluna koymak üzere kısa bir süre daha kalıp her şeyi hallettikten sonra yola çıktı. İstanbul'a vardığında, Paşa her şeyi sıraya koymuş ve sadrazam olmuştu bile. Paşa'ya ve ordusuna güveni tam olduğundan, başkente vardığında her şeyin istedikleri gibi gelişmiş olacağını yani Sultan Selim'i tahta çıkmış bulacağını ümit ediyordu. Ancak, bahtsız padişahın korkunç ölüm haberini alınca çok şaşırıp ve üzüldü. Zira sadık bir uyruk olarak, cesur bir siyasetçi, yenilikçi ve düzen taraftarı, devletin gelişmesini dileyen böyle büyük, iyi ve yenilikçi bir padişahı o da çok seviyor ve sayıyordu. Mustafa Paşa'nın başarısını, Sultan Mahmud'u tahta geçirdiğini öğrenince //Sayfa 51// Sultan Selim'in ölümüyle devlette oluşan yarayı onun saracağını ve onun yarım bıraktıklarını tamamlayacağını ümit ederek teselli buldu.

Ancak, diğer taraftan Mustafa Paşa'nın, Rusçuk'ta alınan kararın aksine, sadece şehirde durmakla kalmayıp, sadrazamlığı da kabul ettiğini görünce çok üzüldü. Zira bunun sadece Paşa ve taraftarları için değil, devlet ve Sultan için de iyi olmayacağına inanıyordu. Bu yüzden Paşa'yla ilk görüşmesinde, sevgili padişahlarının vefatı için üzüntüsünü bildirip, el attığı işi hiç olmazsa kısmen başarmış olmasından ötürü kutladıktan sonra, cesur karakteri ve sahip olduğu rütbe sebebiyle verilen karara aykırı hareket ettiği için şaşkınlığını ve acısını açıkça dile getirdi. Nihayetinde bir şekilde sadrazamlık makamını bırakarak ordusuyla kentten ayrılmasını, daha önce nasıl kararlaştırılmışsa öyle hareket etmesini tavsiye etti.

Mustafa Paşa, alışıldığı üzere Manuk Bey'i sevgi ve saygıyla karşılamış ve her zamanki gibi samimi davranmıştı. Ancak, esas konuya gelince sadrazamlıktan feragat etmek istemiyordu. Manuk'a haklı olduğunu, ancak şimdi şartlar değiştiğinden başka türlü davranamayacağını ve Rusçuk'ta almış oldukları karar uygulayamayacağını söyledi. //sayfa 52// Manuk Bey, yaptığının hatalı olduğu konusunda ikna etmek için boşuna çaba harcıyıp durmuştu. Zira Paşa'yı kafasına koyduğundan caydırmak mümkün olmamıştı. Böylece zavallı adam bu hareketin hemen Paşa'nın hem ona bağlı olarak şahsının çöküşüne hem de İmparatorluğun zararına olacağını görerek üzgün bir şekilde yanından ayrıldı.

Gün geçtikçe düşündüklerinin doğru olduğu konusunda kuşkusu kalmıyor ve korkusu günden güne artıyordu. Çünkü, Mustafa Paşa elde ettiği başarının gururuna kapıldığından mı, yoksa nankör ve tedbirsiz danışmanlarının tavsiyelerine uyduğundan mı bilinmez, yukarıda da söylediğimiz gibi, Manuk Bey'in bilge fikirlerini geri çevirmekle kalmayıp, öncekinden çok farklı bir yol tutmuştu. Kafasına koyduğunu, her ne şekilde olursa olsun çabucak gerçekleştirmek için çalışıyor, çoğu kez zora ve hileye de başvuruyordu. Bu davranış ise sadece düşmanlarının hırslarını körüklemekle kalmıyor, yandaşlarını ve dostlarını da yavaş yavaş kendisinden soğutuyordu. Yapılanlar Manuk Bey'in özgürlükçü ve samimi tabiatına tamamen ters şeyler olduğundan, bir çare bulmaya çalıştı. Ancak bu konudaki çabaları da boşa çıktı. Nihayetinde Mustafa Paşa yaptıklarının üstüne daha büyük bir hata ekleyerek sonunu çabuklaştırdı. Beraberinde getirdiği düzenli, eğitilmiş ve sadık kuvvetlerin şehirden çıkıp dağılmasını, kendisine yardımcı paşaların da her birinin ordularını alarak yerlerine dönmelerini emretti. Yanında sadece 400 kadar seymen tutmuştu.

//sayfa 53// Yenilmiş ve seslerini kesmiş olan yeniçeriler ile onlara taraftar olanlar aslında tamamıyla da sinmiş değillerdi. Sadrazama ve icraatlarına gizliden gizliye dış biliyorlardı. Onun son hamlesine çok sevinip, cesaret bularak yavaş yavaş kıpırdanmaya, kendisini devirmek ve onun kurduğu düzeni ortadan kaldırmak, yeniçeriliği tekrar ihya etmek üzere gizli gizli hazırlanmaya başladılar. Sultan Mahmud'u da tahttan indirip, kısa süren saltanatı esnasında kendisine her istediklerini yaptırdıkları Sultan Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmak istiyorlardı. Hatta, sadrazamı açıkça tehdit etmeye, öteye beriye kağıtlar yapıştırmakla fikirlerini ve isteklerini beyan etmeye başlayacak kadar ileri gittiler. Öyle ki başkentteki herkes

Paşa'nın sonunun geldiğini hissetmeye başlamıştı. Sadece o kör bir inanç içinde kendini güvende hissediyor ve ortalıkta hiçbir tehlike görmüyordu.

Sürekli Bâb-ı Ali'ye gidip gelmekte ve her şeyi görmekte olan Manuk Bey'in vatanperver kişiliği ile paşaya sevgi dolu yüreği daha fazla dayanamadı. Şehrin durumunu, yeniçerilerin ve taraftarlarının ruh hallerini ve hazırlıklarını Paşa'ya bir kez daha cesaretle aktardıktan sonra, zaman kaybetmeden ve iş işten geçmeden derhal şehirden ayrılmasını, gönderdiği orduyu da hemen geri çağırmasını öğütledi. Ancak, tavsiye ve yalvarmaları cüretkâr Paşa üzerinde herhangi bir etki yapmamıştı. "Birkaç baldırı çıplak saka ile hamal sürüsü bana ne yapabilir ki" diyerek //sayfa 54// aklına koyduğundan vazgeçmiyordu. Çünkü yeniçerilerin gücünü kırdığını ve onları sildiğini zannediyordu.

Mustafa Paşa'nın maiyetindeki önde gelen şahsiyetlerden biri Köse Kâhya adlı binbaşı idi. Pekçok konudan Manuk Bey'in görüşlerini beğenen, fikirdaşı aynı zamanda kurnaz ve tedbirli bir insan olan Köse Kâhya⁶³ gelişen olaylar karşısında onunla birlikte üzülüyor ve beraber çare bulmaya, gelen tehlikenin önünü almaya çalışıyorlardı. Köse Kâhya hem bizzat tehlikeyi görüp hem Manuk Bey'in öğütlerine kulak vererek sadrazamın gözünü açabilirim ümidiyle son bir hamle yapmak istedi. Dostunu ziyaret edip danışmanının söylediklerini bir kez de kendisi tekrarladı. Ancak Mustafa Paşa sadece onu dinlememekle kalmayıp bir daha bu konuyu açacak olursa canını almakla tehdit etti. Onun gitmek istemediğini görünce de "dışarı çık, bir daha da önüme gelme" diyerek sözlerine son verdi. Kâhya emri hemen uygulayarak, sadece sadrazamın yanından ve köşkten uzaklaşmakla kalmadı, hiç kimseye bir şey söylemeden şehirden de uzaklaşıp aceleyle Rusçuk'a gitti. Evindeki tüm ağır şeyleri denk yapıp beraberinde Bükreşe götürmüş, oradan da Rusya'ya geçip ölümüne dek orada yaşamıştır.

Biz hikâyemize dönelim. //Sayfa 55// İstanbul'daki asiler Mustafa Paşa'nın gafletini ve yavaş yavaş başkente dökülen kendi taraftarlarını görerek cesaretlendiler. Kısa bir süre sonra büyük bir kargaşa ve isyan kopacağını herkes açıkça görebiliyor, bu sebepten endişe ve korku içinde bekliyorlardı. Sadece sadrazam aymazlık ve vurdumduymazlıkla keyfine devam ediyordu. Manuk Bey, Köse Kâhya'nın reddedilişinin ikinci günü, sadrazamın kendisine daha farklı davranacağına dair ümit beslemesini gerektiren bir sebep olmadığını bilmesine karşın, yine de böyle bir durumda susmayı ilkelerine aykırı sayarak, bir kez daha uyarıda bulunma cesaretini gösterdi. Rica ve minnet ederek, hatta ağlayarak, Paşa'nın ayaklarına kapanıp hiç olmazsa kendisini koruması ve şehirden uzaklaşması için yalvardı. Ayrıca her tarafa ulaklar göndererek, dağılmış askerlerinin acele geri dönmeleri ve başkent önünde mevzilenmeleri için emir vermesini istedi. Ancak sadrazam, artık eski Mustafa Paşa değildi. Manuk Bey'in o güne

⁶³ Köse Kâhya Ahmet aynı Alemdar gibi Manuk ile finansal bağlantısı olan birisiydi. Nitekim Kâhya Ahmet'in Manuk'un en yakın adamlarından ve aynı zamanda kayınbiraderi olan Asdvadzadur Avedyan'a yazdığı 1 Temmuz 1806 tarihli yazıda ipek ticareti ile ilgili konular söz edip 200.000'lik meblağı aldığından söz etmektedir. Ionescu, *Manuc Bei*, s. 37.

kadarki sadık hizmetlerini, o derece ilerlemesi ve büyümesindeki katkıları unutarak kendisiyle gayet sert konuşmaya başlamıştı. Ancak yine de ona olan sevgi ve inancı yüreğinden tümüyle de söküp atamadığı görülüyordu. Her ne kadar Manuk’u konuşmasındaki cüretkârlığı için azarlamışsa da daha sonra yaptığına pişman olmuşçasına konuşmasını yumuşatarak //sayfa 56// sözlerini; “Dün Köse Kâhya’nın başına geleni biliyorsun. Arzu etmememe rağmen, sana da aynı şekilde davranmaya mecbur etme beni” diye bitirmişti.

Mustafa Paşa gibi bir adamın böylesine sert ve kesin emri karşısında tekrar konuşmak ve ikna etmeye çalışmak sadece cüretkâr bir hareket değil, aptallık olurdu. Zira tavsiyeyi dinlemeyeceği gibi, tehdidini de uygulamaya koyardı. Paşa’nın sonunun çok kötü olacağını açıkça görmesine rağmen, Manuk Bey susmak zorunda kaldı. Durumu Allah’a emanet ederek, yaralı yürekle Ortaköy’deki evine gitti ve sessizce isyanın patlamasını beklemeye başladı. Bazıları şehirde durmasının güvenli olmadığını söyleyerek, Köse Kâhya gibi çekip gitmesini öğütlemeye hatta yalvarmaya başladılar. Başlangıçta bu fikri benimsemesine rağmen, daha sonra böyle bir hareketi onuruna ve şahsiyetine uygun görmeyip her zamanki cesaretini gösterdi ve borcunu yerine getirerek ölmeyi her gün utançla kaçarak yaşama tercih etti.

//Sayfa 57//

VIII.

Asiler Sadrazamın Konağını Ateşe Veriyorlar.

Mustafa Paşa Kendisini Cesaretle Savunduktan Sonra

Feci Şekilde Can Veriyor.

Tarihte, kendini kuvvetli zannederek, başkalarının tavsiyelerini küçümseyerek fikirlerinde ısrar edip mahvolan insanlara dair örneklerimiz olmasaydı dahi sadece Mustafa Paşa’nın yok oluşu bile her devirde ve her yerde bulunan kendini beğenmiş insanların gözünü açmaya yeterli bir örnek olurdu.

Daha önce de söylediğimiz gibi, birkaç günden beri (10 Kasım 1808’den itibaren) şehrin dışından korkunç bir kalabalık başkente doluyor ve ortalık giderek kızışıyordu. Ramazan ayı sona ermek üzereydi ve yeniçeriler işi bir an evvel bitirmek istiyorlardı. Zira, Mustafa Paşa’nın kararına göre bu ay geçer geçmez, tüm yeniçeriler yeni kurulan askerî birliklere⁶⁴ katılacak veya şehrin dışına çıkarılacaklardı. Pek çoğu açlıktan ölmek için nefret ettikleri birliklere katılmak zorundaydılar. Sonunda sadrazamın yaptığı bir hareket, isyanın patlamasını hızlandırdı.

//Sayfa 58//15 Kasımda, Manuk Bey’in kendisiyle son kez görüşmesinden iki gün sonra, Mustafa Paşa ordusundan 200 kadar adam ile beraber Şeyhülislamı ziyarete gitti. Oradan çıkarken meydan ve sokakların kalabalıkla dolu olduğunu

⁶⁴ [Ç.N] Sekban-ı Cedid.

gördü. Kendisine karşı kötü bir niyetleri olduğundan şüphelenerek, yanındakilere ordunun hazır olmasını, kalabalığı zorla yararak ilerlemelerini emretti. Orada bulunanların büyük kısmı kendisine karşı nefret dolu olduğundan, bu hareketi görünce çılgına döndüler, etrafa dağılarak, hemen silahlanıp yapacaklarını nihayete erdirmek için birbirlerini kışkırtmaya başladılar.

Sadrazam ise konağına dönerek, yanındaki 300-400 kadar seymenin komutanı olan binbaşı Çakır'dan adamları yerlerine göndermesini istedi. Asilerin tahrik ve isyan hazırlığından haberdar olan paşanın sadık ve cesur adamı Çakır ise o gece güvenlikleri için askerleri konakta tutmak için yalvarıyordu. Ancak Mustafa, kendisini dinlemeyip emrini tekrarladıktan sonra haremine çekildi. Miralay Çakır, emre tümüyle karşı çıkıp adamların hepsini içerde tutmaya cesaret edemese de olacakları hissettiğinden aralarından en cesur ve sadık olan 40-50 kadarını konakta alıkoydu.

Gece yarısını biraz geçe şehirde bir patırtı koşturdu⁶⁵. //Sayfa 59// Tüm şehir ürkmüş, herkes birbirine geçmişti. Sadrazamın konağının yandığı haberi bir yıldırım gibi dört yana yayıldı. Bunu, asilerin yaptığından hiç kimsenin kuşkusu yoktu. Sanki hava da onlara taraftarmış da sadrazamın cüretkârlığını cezalandırmak istemiş gibiydi. Gökyüzü bulutlarla kaplı ve her tarafta derin bir karanlık hâkimdi. Karanlıkta ateşin parlaklığı daha korkunç görünüyor ve azgın rüzgâr yangının söndürülmesini daha da zorlaştırıyordu.

İçerideki bazı hain görevli ve hizmetkârla anlaşmış olan asi yeniçeriler, onların yardımıyla sadrazam konağından içeri sızarak, önce seymenlerle çarpışmaya girdiler. Mustafa Paşa silah seslerini duyup yarı giyinik halde dışarı fırladığında zaten mücadele başlamıştı. Hemen seymenlerin yanına geçerek yeniçerileri vurmaya başladı. Yeniçeriler, sadrazamın adamlarından sayıca çok fazla olmalarına rağmen, onların cesareti karşısında fazla dayanamadılar. Kendilerinden çok adam öldüğünü görünce, her tarafı ateşe vererek yavaş yavaş çekilip konaktan dışarı çıkmaya başladılar. Kısa süre sonra konakta düşman kalmadığı anlaşıldı. Ancak, ne yazık ki ateş dört bir yanı sarmıştı ve rüzgârın şiddetinden söndürmek neredeyse imkânsızdı. Öte yandan, konağı dört bir yandan kuşatmış olan yeniçeriler de dışarıdan yangının söndürülmesine müsaade etmiyorlardı. //Sayfa 60// Kapıların tümünü tutarak ne dışarıdan içeri ne de içeriden dışarı kimseyi bırakıyorlardı. Amaçları, sadrazamın ya içerde yanarak ölmesi ya da dışarı çıkmaya cesaret ettiği takdirde yakalanıp öldürülmesiydi.

Miralay Çakır ateşin dört bir taraflarını sardığını görünce, Paşa'ya dönerek: "Efendim, izin verin cesur arkadaşlarımla dışarı çıkayım, emin olun birkaç dakika içinde meydanı temizler, adam bırakmam" dedi. Gerçekten oldukça zor ve cesaret isteyen bir iş olmasına karşın imkânsız da değildi. Gerçi şehirdeki yeniçerilerin ve

⁶⁵ [Ç.N] 15 Kasım 1808 gecesi yeniçeriler tarafından başlatılan ayaklanma ve neticesinde Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın Bâbü'lî'de baskına uğrayınca konağındaki cephaneliği ateşe vererek yüzlerce yeniçeri ile beraber kendisinin de öldüğü (16 Kasım 1808) Alemdar Vakası. Daha fazla bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Alemdar Mustafa Paşa", *TDVİA*, 2, s. 365.

tarafklarlarının sayısı çoktu, ancak, Mustafa Paşa yüreklerine öyle bir korku salmıştı ki, başlangıçta konağın etrafında ancak 600-700 kişi toplanmaya cesaret edebilmişti. Bunlar da zaten çok kayıp verdiklerinden gözleri korkmuştu. Büyük ihtimalle uzun süre karşı koymaya cesaret edemeyeceklerdi. Özellikle de üzerlerine saldıranların kaç kişi olduğunu bilmediklerinden, içerdekilerin çok kalabalık olduğunu zannediyorlardı. Ancak, sadrazam bu makul öneriyi de kabul etmedi. Kendilerine karşı çıkan kimse olmadığını gören asilerin sayısı giderek artarak kısa sürede 5000-6000 kişiye ulaştı.

Asiler sadrazamın konağını kuşatmayı sürdürürken, diğer taraftan bölük bölük gelen yandaşları düzenli birliklerin kışlarına saldıyorlardı. Birliklerden bazıları cesurca savaşarak yeniçerilerin çok kayıp vermelerine sebep oldu. //sayfa 61// Ama ne fayda... Sanki ölenlerin kanından on kat fazla yeniçeri çıkıyordu, bu korkunç kalabalığa karşı dayanmaları imkânsızdı. Bazı talimli birlikler ise tümüyle hazırlıksız yakalandıklarından karşı koyamıyor bazıları ise ya gerçekten onların tarafında olduklarından ya da korktuklarından “biz de yeniçeriyiz” diyerek, asilerin safına katılıyorlardı.

Mustafa Paşa dışarıya karşı korkusunu pek belli etmemiş olsa da görünen o ki, tümüyle de hazırlıksız değildi. Zira durumunu tahmin ederek, gerektiğinde sığınacak bir yeri olsun diye, bahçede taştan bir bina yaptırmıştı. Binanın altında da sağlam bir mahzen bulunuyordu. Binanın içinde her zaman silah ve savaş için gerekli malzeme ve birkaç günlük yiyecek vardı. Ayrıca altına bir de hendek kazılmıştı. Alemdar, ateşin her şeyi yutup kül ettiğini, dört tarafını sararak bulunduğu yere doğru yaklaştığını görünce, ailesini, epey bir miktar altın ve mücevheri de beraberinde alarak seymenlerle beraber bu binaya geçti. Ailesini yeraltında emniyete alarak, adamlarıyla beraber savaşmak için hazırlık yapmaya girişti. Hiç olmazsa bir süre asilere karşı koyabileceğini, bu esnada taraftarlarının olayı duyarak yardıma gelip, onları kurtaracağını ümit ediyordu. Oysa konaktakilerden bazıları asiler tarafından gizlice satın alınmıştı. //Sayfa 62// Hatta bazılarının söylediğine göre binanın kundaklanmasına da yardım etmişlerdi.

Böylece, sadrazamın konağı kısa sürede alevlere yenildi. Koskoca bina birkaç saat içinde yanıp kül olarak enkaz yığınına döndü. Asilerin esas hedefi Mustafa Paşa olduğundan, sabaha doğru yangının hızını kesmesini fırsat bilerek hemen enkazda cesedini aramaya koyuldular. Dertleri, öldüğünden emin olmak ve öfkelerini cansız bedeninden çıkartmaktı. Bahçedeki binayı görünce, orada saklanmış olabileceğinden kuşkulandılar. Zaten uzun süre beklemelerine de gerek kalmadı. Zira o taraftan üstlerine yağın mermiler, Mustafa Paşa'nın orada olduğunun ispatıydı. Bunu görünce, fazla mukavemet edemeyeceğini hesaba katarak, güruh halinde saldırıya geçtiler. Ancak, zafer tahmin ettikleri kadar kolay olmadı. Zira Paşa'yı savunanların hepsi seçkin ve cesur olmalarının yanı sıra son bir ümitle savaşmaktaydılar. Ayrıca savunmada olduklarından düşmanlarına kıyasla daha güvendeydiler. Dolayısıyla asiler o kadar çok adam kaybettiler ki, bir süre sonra

sayıları azalmaya başladı. //Sayfa 63// Kimisi ya öldü ya yaralandı, kimisi de kaçıp gitti. Dışarıda çok az adam kalmıştı.

Durumu gören Miralay Çakır, Paşa'ya: "Efendim, burada kapalı kalmamız doğru değil. Asiler tekrar çoğalabilirler, daha kalabalık ve daha azgın şekilde üstümüze saldırırsa karşı koyamayız. Dışarı çıkmak için şimdi en uygun zaman. Cesur arkadaşlarımla hareminizin ve adamlarınızın dört tarafını kuşatarak zaten gevşemiş olan güruhun arasından yarar çıkarırım. Birkaç dakika içinde Soğuk Çeşme kapısına ulaşırız. Bir kez kapıdan çıktık mı artık korkacak bir şeyimiz kalmaz" dedi. Muhakemesini sanki tümüyle yitirmiş gibi olan Sadrazam bu akılcı öneriyi de reddetti. Anlaşılmaz bir sükûnet içerisinde ve derin bir ilgisizlikle oturup tütün içmeye başladı.

Ancak, çok geçmeden cesur miralayın dediği gerçekleşti. Yeni gelen yardımcıları yeniçerilerin sayıları arttı ve güçlendiler. Dışarıdan talimli orduların arka arkaya yenilgi haberleri ulaştığında iyice cesaretlenerek deli gibi saldırmaya başladılar. Bir kısmı içerdekilerle çarpışırken, bir kısmı da arka taraftan dama çıkarak tavanı sökmeye başlamıştı. İçerdekiler bunu fark edince ümitsizliğe kapıldılar. Hele Miralay Çakır'ın yukarıdan gelen ani bir kurşunla öldüğünü gören seymenleri derin bir ümitsizlik sardı. Zaten birkaç saattir süregiden çatışmadan dolayı iyice bitkin düşmüşken //Sayfa 64// bir de komutanlarını kaybedince o kadar derin bir ümitsizliğe düştüler ki neredeyse ateş etmeyi bile kestiler. Bunun üzerine dışardakiler de bir nebze sakinleştiler. Sanki bir ateşkes olmuştu.

Bu esnada, Mustafa Paşa başını dışarı çıkartarak konuşacağı bir şey olduğunu söyleyip, yeniçerilerin en kıdemlisinin veya ağalarının yanına gelmesini istedi. Asiler, onun korkunç halini görüp yıldırıma benzer sesini duyunca, bir an için her şeyi unutacak kadar aptallaştılar. Adını bile duyunca titredikleri Mustafa Paşa'yı birden karşılarında görünce bir şey yapmaya cesaret edemediler. Yeniçeri ağasının orada olmadığını söylediler. Ayaklandıkları gece, kendilerine taraftar olmayan ağalarını öldürmüşlerdi. Sadrazam, yeniçeri ustasını çağırıldı. Bir süre sonra kendisine yaklaşan ustaya "sizin hesabınız benimle, yanımdakileri bırakın çıkıp gitsinler. Sonra bana ne isterseniz yapın" dedi. Yeniçeriler kendi aralarında konuştuktan sonra dışarı çıkanlara dokunmayacaklarına dair söz verdiler. Mustafa Paşa da ailesini seymenlere emanet ederek çıkmalarına izin verdi. Ayrıca yanındaki birkaç kişiye de gitmeleri için talimat verdi.⁶⁶ İçeride ise sadece kendisi ve iki üç adamı kaldı.

//Sayfa 65// Kurtuluş ümidinin olmadığını ve yeniçerilerin eline düşeceğini anlayınca yanındakilerden birine binayı ateşe vermesini emretti. Emri hemen uyguladı. Paşa korkunç bir patlamayla havaya uçarak pek çok yeniçeriye mezar olan binanın enkazı altına gömülüp kalmıştı. Yeniçeriler daha sonra cansız bedenini çıkartıp başkent sokaklarında sürükleyerek dolaştırdıktan ve birkaç saat

⁶⁶ Bu bölümde anlatılanları Mustafa Paşa'nın yanında bulunanlardan birinin ağzından duyarak yazdık.

ayağından astıktan sonra bir çukura attılar⁶⁷. Böylesine cesur ve akıllı bir insanın, işte böylesine korkunç bir sonu oldu. Eğer sahip olduğu akıl ve cesaret kadar tedbirli olup, başkalarını da dinlemiş olsaydı, kuşkusuz çok daha büyük hizmetlerde bulunabilecekti. Ancak, cüreti ve kibri sadece kendisinin yok olmasına sebep olmadı, devlete de zarar verdi.

//Sayfa 66//

IX.

Manuk Bey Şaşırtıcı Bir Şekilde Ölümden Kurtuluyor ve Önce Rusçuk'a Sonra Bükreş'e Firar Ediyor

Asi yeniçeriler, Manuk Bey'in, Mustafa Paşa'nın başdanışmanı, özellikle de tüm işlerinin esas ruhu olduğunu iyi bildiklerinden, zorbaca işlerinde de onunla birlik olduğunu zannediyorlardı. Ondan da en az sadrazamdan nefret ettikleri kadar nefret ediyor, çoktan beridir dış biliyorlardı. Nitekim, içlerinden bir kısmı sadrazamın konağını kanlı eylemlerinin başlangıç noktası yaparken, diğer bir kısmı da ötede beride düzenli askerlerle savaşırken, aralarından birkaçı da Manuk Bey'i yakalayıp öldürmek üzere yola çıkmıştı.

Yeniçerilerin kendisine nefret dolu olduklarını bilen ve sadrazamın konağını ateşe verdiklerini duyan Manuk'un birden gözlerinin önünde ölümü canlanmış, biraz heyecanlanmış olsa da gerek cesareti gerekse görevini yapmış birinin gönül rahatlığı ile hemen sakinleşmişti. Biraz bekleyip, olayların ne gibi bir yola gireceğini görüp ondan sonra yapacağına karar vermeyi uygun buldu. //sayfa 67// Mustafa Paşa'nın söylediklerini ve tavsiyelerini dinlemeyip aksi yönde hareket etmiş olmasını, son görüşmelerindeki sert tutumunu unutup kendisine gösterdiği sevgi ve dostluğu hatırlayarak başına gelenlere ziyadesiyle üzülmüş ve onu bir şekilde tehlikeden kurtarıp kurtaramayacağını düşünmeye başlamıştı.

O bunları düşünürken yeniçerilerin ileri gelenlerinden biri birden ikamet ettiği evin kapısını çalmıştı. Ev sakinleri telaşlanıp kapıyı açmaya korkmuşlardı. Ancak dışarıdaki kötü bir niyetle gelmediğine yemin ediyor ve o kadar yalvarıyordu ki sonunda inanıp açtılar. Gelen içeri girip Manuk Bey'in orada olmadığını sorduktan sonra telaşla "Manuk Bey'e söyleyin, acele etsin, başının çaresine baksın. Şimdi yeniçerilerden bir bölük kendisini aramaya gelecek. Ellerine düşerse vay haline, lime lime edecekler. Gizlice evden çıksın, yakındaki başka bir evde saklasın ve ben söyleyene kadar oradan çıkmasın. Eğer söylediklerimin gerçekliğinden ve sadakatimden kuşkulanırsa, söyleyin kendisine, ben Rusçuk'ta ölümden kurtardığı adamın kardeşiyim ve onun yerine hayatını kurtaracağım" dedikten ve hemen kaçması için tekrar tekrar tembihledikten sonra, aceleyle dışarı çıktı ve hızla gözden kayboldu. //sayfa 68// Manuk Bey bu tavsiyeleri duyunca, Tanrı'nın gösterdiği

⁶⁷ [Ç.N] Yediküle dışında kör bir kuyuya atılan Alemdar'ın kemikleri Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra oradan çıkartılarak Yediküle surları civarına gömülmüş, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra da Zeynep Sultan Camii hazinesine nakledilmiştir.

ihitimama şükrederek, kendini onun korumasına teslim etti. Çabucak evin damından kaçarak başka bir eve saklandı. Henüz birkaç dakika geçmeden birden uzaktan bir patırtı kopmuştu. Tepeden tırnağa silahlı bir bölük yeniçeri azgın bir halde yaklaşmaktaydılar. Onun kaçmasını tavsiye eden yeniçeri ise önlerine geçmiş, onlara önderlik ediyor ve diğerlerinden daha çok bağırıp çağırarak Manuk Bey'den öç almaları için kıskırtıyordu. Vahşi canavarlara dönüşmüş bu insanlar saklandığı evin önünden geçip gittiler. Manuk, az önce gelen yeniçerinin sesini duyunca tüm söylediklerinin birer kandırmaca olduğunu sanıp, ölümünün mutlak olduğuna inandı. Ölmek umurunda değildi, ancak saklandığı yerin belli olup, kendisini saklayanların zarar görmesinden korkuyordu. Yeniçeriler duraksamadan geçip gittiler ve az önce terk ettiği evin önünde durarak, kimsenin kaçmasına izin vermemek üzere kuşattılar. Bazıları önderleriyle içeri girip her tarafı aramaya başladı. Manuk Bey'i orada bulamayınca, evdekilere nerede olduğunu söylemeleri için baskı yapmaya başladılar. Ancak başlarındaki adam bunların bir şey bilemeyeceğini, boş yere eziyet etmemelerini, kendileri toparlanıp gelene kadar Manuk Bey'in çoktan kaçmış olacağını ve bu yüzden aramanın nafile olduğunu söyledi. //Sayfa 69// “Boş yere zamanımızı burada harcamayalım, kuşkusuz ki uzak bir yere gitmiştir, acele edelim, bir kısmımız şehrin çıkış yollarını tutsun, bir kısmımız da diğer taraflardaki arkadaşlarımıza yardıma gitsin” diyerek onları alıp uzaklaştırdı.

Böylece Manuk Bey iyi yürekliliği ve merhameti sayesinde mutlak bir ölümden kurtulmuş oldu. Ancak henüz tam da güvende değildi. Çünkü, yeniçeriler zafer kazanıp Mustafa Paşa'yı öldürmüşlerse, ki bu ihtimal yüksekti, onu da ele geçirmeleri mümkündü. Ancak Tanrı merhamet ederek onu daha sonra da korudu. Saklandığı yerde üç gün kaldıktan sonra, aynı yeniçeri sözünde durarak tekrar geldi ve artık yollarda onu aramadıklarını, rahatça istediği yere gidebileceğini söyledi. Manuk Bey bu garantiyi aldıktan sonra hemen kıyafet değiştirerek şehirden ayrıлып Rusçuk'a doğru yola çıktı.

Ancak hisleri, birkaç ay önce bu şehre girerken hissettiklerinden ne kadar da farklıydı! Yıllar boyu çalışmasının ve planlamasının sonucunu görmek, İmparatorluğun tekrar parlayacağı, yeniliklerin temelini atılmış olacağı ve tahtta ulu, yenilikçi bir padişahı bulacağı ümidiyle gönlü sevinçle dolmuştu. //Sayfa 70// Şimdi ise tüm çalışmalarının ve çabalarının meyvelerini yitirmiş, hamisini tedbirsizliklere kurban vermiş, devleti altüst olmuş ve sevgili padişahını da asilerin eline bırakmış olarak, kederli bir yürekle hüznüyle şekilde yola çıkıyordu. Kaldığı kısa süre içinde güzel meziyetleriyle kendisine bağladığı pek çok dostu da aynı duyguları paylaşmaktaydı. Zaman darlığından bu dostların sadece bir kısmı toplanabilmiş ve onu bir daha göremeyeceklerini düşünerek ağlayarak vedalaşmışlardı. Dostları ve tanıdıkları derin bir üzüntü içindeyken, o da çok üzgündü, ancak, tümüyle de ümitsiz değildi. Meydana gelen talihsizlikleri engellemek için elinden geleni yapmış, kendisinden yardım isteyen fakir fukaraya yardım etmişti. Koruduğu yetim ve dullar şimdi kendisi için durmadan dua ediyorlardı. Bu da onu teselli ediyor, acısını hafifletiyordu. Özellikle de mutlak bir

ölümden kurtuluşunun, iyiliklerinin meyvesi olduğundan emindi. Son yaptığı iyiliklerin de Tanrı tarafından bilindiğinden ve bundan sonraki tehlikelerden de onu koruyacağından emindi.

//**Sayfa 71**// Bu güvenle İstanbul'dan yola çıktı. Gece gündüz hiç durmadan ilerleyerek Edirne yakınlarına vardı. Buralarda Sultan Tatarlar denilen eski ve ünlü bir soy yaşamaktaydı. Ve bu soyun üyeleri daha önce yaptığı hizmetlerden dolayı ona büyük sevgi beslemekteydiler. Gerçekten de büyük sevgi ve sevinçle karşıladılar, birkaç gün yanlarında misafir edip dinlendirdikten sonra yolculuğun tüm ihtiyaçlarını karşıladılar, güvenlik için de yanına adam katarak yola koydular.

Böylece herhangi bir tehlikeyle karşılaşmadan Rusçuk'a vardı. Akrabaları ve dostları tahminlerinin aksine onu sağ salim görünce çok sevindiler. Ancak Manuk Bey İstanbul'un durumunu düşününce düşmanlarının arkasından geleceğini ve vazgeçmeyeceklerini tahmin ediyor ve orada kalmanın güvenli olmadığını düşünüyordu. Böylece, ailesini ve eşyalarının bir kısmını beraberinde alarak Bükreş'e geçti⁶⁸.

//**sayfa 72**//

X.

Manuk'un Bükreş'e Yerleşmesi ve Orada Yaptığı İyilikler.

Rusya ile Osmanlılar Arasında Barışa Aracılık Ediyor. Avusturya'ya Geçışı.

İstanbul'un, özellikle de tüm İmparatorluğun durumu öylesine belirsizdi ki kısa sürede düzelme ihtimali yoktu. Tam tersi, yeniçeriler ve taraftarları günden güne daha da güçleniyordu. Sanki tek arzuları İmparatorluğun reformuna ve değişimine çalışanları yok etmek, hatta mümkünse o ana dek yapılanların izlerini silmekti. Bu yüzden, Manuk Bey Bükreş'te bir süre yabancı gibi belirsiz bir durumda kaldıktan sonra, düşmanlarının artık kendisine zarar veremeyecekleri ümidiyle bu şehre yerleşmeye karar verdi.

Kararını verdikten sonra da servetini ve zamanını hem kendi hem de toplum yararına ne şekilde sarf etmesi gerektiğine kafa yormaya başladı. Daha ziyade ziraatla meşgul olmayı uygun buldu. O taraflarda sahip olduğu topraklara ek olarak, birkaç köy ve çiftlik satın aldı. İçinde ikamet edenler ve köylüler de toprak sahibine ait idiler. //**sayfa 73**// Ve Manuk Bey çiftçilik peşine düştü. Devletin yüksek kademesinde görevli, ünlü siyasetçi ve danışman, zamanını siyasetin zor konuları üstüne kafa yorarak geçirmiş bu insan şimdi aklını ülkenin ziraat işleriyle meşgul ediyordu. Ancak, esas derdi topraklarının verimini arttırarak daha fazla gelir elde etmekten ziyade, kendisine tâbi insanların durumunu iyileştirmek, meşgul oldukları

⁶⁸ [Ç.N] Bükreş'ten yazılmış 28 Kasım (10 Aralık) 1808'de yazılmış bir mektupta Rus konsolos Luka Kiriko o sabah Manuk Bey'in yardımcılarında Mardin Sepastyan ile beraber Bükreş'e ulaştığını bildirmiştir. Siruni, "Eğer Manuk Beyi Geanken", 2, (1970), s.148.

meşakkatli işleri elden geldiğince hafifleterek zorlu hayatlarında biraz nefes almalarını sağlamaktı. Tek kelimeyle onları mutlu etmek istiyordu.

Onu köyün ileri gelenleriyle bu tip meseleleri konuşurken izlemek şaşırtıcı ama aynı zamanda etkileyici bir manzaraydı. Onlara öylesine sevgi dolu ve samimi davranıyordu ki tesadüf eseri onu bu halde görenler emrindekilerle konuşan zengin bir toprak sahibi değil de sevgili çocuklarını koruyan, sevecen bir baba zannedebilirlerdi. Onlara beslediği sevgi ve şefkat olağanüstüydü. Kim zorda ve muhtaç ise bir kere söylemesi yeterliydi, yardım hemen hazırды. Bu yüzden emrindekiler onu bir baba gibi seviyor, işçileri kendi şahsi işleriymiş gibi can-ı gönülden büyük bir istek ve gayretle çalışıyorlardı. //sayfa 74// Neticede emrindekileri mutlu ettikten başka topraklarını genişletip geliştirerek kısa sürede servetini ikiye katladı.

Ancak, bu meşhur insanı seven ve sayanlar sadece emrindekiler değildi. Şehirdeki ve yakın civardaki tanınmış kişiler ve idareciler kendisine sonsuz saygı gösteriyor ve dostluğuna değer veriyor, onun dostu sayılmayı bir onur addediyorlardı. Zaten kendisini bir kere görmek, sevmek ve güvenmek için yeterli oluyor, güzel huyu sayesinde ilk dakikadan herkesin kalbini fethediyordu. Zengin, fakir, küçük veya büyük herkeste onunla ilgili tek bir duygu hâkimdi ve insan bu duygudan daha fazlasını isteyemezdi zaten. Buna paralel Bâb-ı Ali nezdinde sahip olduğu itibar da arttı. Sadakati o kadar belliydi ki, kendisinden asla kuşkulandımadığı gibi, büyük de güven duyuluyordu. Bunun yanı sıra Rusya'nın da kendisine güveni tamdı. Ruslar onu büyük bir siyasetçi ve adil bir insan olarak tanıyorlardı. Bu hal, birazdan anlatacağımız, Manuk Bey'in hayatındaki en önemli olaylarından biri olan ve büyük bir siyasetçi için de gerçekten gurur kaynağı sayılabilecek hikâyeden de anlaşılacaktır.

Ruslarla Osmanlılar arasında neredeyse dört yıldan beri süren bir savaş vardı⁶⁹. Bu süre zarfında bazen biri bazen diğeri üstünlük sağlıyordu. //sayfa 75// Birkaç kez barış yapmak istemişlerse de bir şekilde başarılı olmamıştı. Dâhili sebeplerden başka aynı tarihlerde neredeyse tüm Avrupa Devletleri'nin birbirleriyle savaş halinde olması ve tarafları kıskırtmaları barışa engel olmaktaydı. Sonunda iki devlet savaştan ve belirsiz durumdan bıkarak, 1812'de bir şekilde barış yapmayı kafalarına koydular. Barış müzakereleri için Bükreş şehri seçildi ve iki taraf adamlarını oraya yolladı. Ancak gönderilen bu barış delegeleri şartlar üzerinde anlaşamayınca, müzakereler çok uzadı. Bunun üzerine iki taraf da sadık, adil ve toplumun iyiliğinin isteyen, aynı zamanda iyi bir siyasetçi olduğuna inandıkları Manuk Bey'i birbirlerinden haberdar olarak gizlice hakem seçtiler ve bu meseleyi halletmesini istediler.

Gerçekten ağır ve altından kalkılması zor bir işti bu. Üstelik iki devlet de kendisine büyük güven besliyordu. Ancak Manuk Bey önerilen görevi kabul etmek için daha büyük bir itimat talep ediyor, iki devletin de barış şartlarında son sınırının

⁶⁹ 1806'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı, 1812'de Bükreş Antlaşması'yla sona ermiştir.

ne olduğunu veya her ikisinin karşı taraf için nereye kadar taviz verebileceğini gizli ve samimi şekilde bildirmelerini istiyordu. //Sayfa 76// Dediğimiz gibi bu olağanüstü büyük bir güven talebidir. Bütün bunlara karşın, iki devlet de Manuk Bey'e güveni o kadar büyüktü ki, taraflar zorluk çıkartmadan meseleyi hallettiler. Beklentileri ve güvenlerinde de yanılmadılar.

Manuk Bey iki tarafın son şartlarını öğrenip, sorumluluk sahibi ve gerçek bir adalet sever olarak orta yolu tuttu ve her iki taraf için de iyi ve yararlı olduğuna inandığı şeyi önerdi. Bu yüzden taraflar kararı memnuniyetle kabul ettiler. Daha önce anlattığımız üzere iki devlet zaten savaştan bıkmıştı. Günün koşulları ve Avrupa'daki genel durum sebebiyle Manuk Bey'in önerileri adına kendi şartlarından taviz vermektен çekinmediler. Manuk Bey de ne birine ne de diğerine gereğinden fazla vermeyerek, kendisine yüklenen görev gereği adil davranıp, konuyu her iki tarafın arzu ettiği ve umduklarından daha iyi bir şekilde neticelendirdi⁷⁰. Böylece uzun süredir arzu edilen barışın sağlanmasının yanı sıra kendisinin de iki devlet nezdindeki itibarı ziyadesiyle arttı. Rus Çarı barışa katkısından dolayı duyduğu memnuniyetini göstermek için kendisine Vladimir Şövalyelik nişanı ihshan etti.⁷¹

//Sayfa 77// Dört-beş yıllık ziraatçılık ve münzevi yaşamının bir istisnası olan bu olayı böylece onurlu bir şekilde tamamladıktan sonra Manuk Bey arzu ettiği yalnızlığın tekrar geri döndü. İlkinden bile daha büyük bir gayretle çiftçilikle meşgul olmaya başladı. Ne yazık ki kıskançlık ve düşmanlığın zehirli yılanları kendisini uzun süre rahat bırakmadılar. Ona tuzak kurmaktan ve Bâb-ı Ali'nin gözünden düşürmeye çalışmaktan hiç vazgeçmeyen düşmanları, sanki bu sürede çaba ve gayretlerini daha da artırmışlar, her ne pahasına olursa olsun gayelerine ulaşmak için çabalamaya başlamışlardı. O esnada devletin idaresini elinde tutanın (Halet Efendi) kanlı yapısı dikkate alınırca, kötü emmelerine ulaşmaları olasılık dâhilindeydi. Manuk Bey'in başkentteki dostları bu durumu kendisine iletiyor, özellikle Halet Efendi⁷² konusu üzerinde durarak hemen yabancı bir devletin toprağına geçip kendisini emniyete alması için yalvarıyorlardı.

⁷⁰ [Ç.N] Barış görüşmeleri ve Mayıs 1812'deki antlaşma Manuk Bey'in ünlü hanında yapılmıştır. Mimari açıdan başarılı sayılan ve İtalyan stilinde 1808'de eski kraliyet sarayının inşa edilmiş olan han tarihi öneme de haizdir. Bina 1846'da siyasi meclis merkezi olmuş, 1873'de onarım geçirmiştir. Barbu Delavranca, Take Ionescu, Nikola Philipescu I. Dünya savaşına Üçlü İttifak saflarında savaşa katılma yönünde halka hitaben konuşmalarını bu binadan yapmışlardır. Kalpakyan, *a.g.e.*, s. 238.

⁷¹ [Ç.N] Rus kuvvetleri kumandanı General Bagration 12/24 Mart 1810'da Bükreş'ten Çara gönderdiği raporda, Rus ordularına yaptığı sayısız ve karşılıksız hizmetlerden dolayı Manuk Bey'e Aziz Vladimir nişanı verilmesini rica etmiştir. Çar I. Aleksander 20 Mayıs 1810 tarihinde Manuk Bey'i III. dereceden Vladimir nişanı ile onurlandırmıştır. Siruni, "Eçer Manuk Beyi Geanken", 2, (1970), s.161.

⁷² [Ç.N] Mehmed Said Halet Efendi (ö. 1823) o dönem rikab-ı hümayun kethüdalığı görevinde idi (1811-14). II. Mahmud üzerindeki nüfuzunu kullanarak rakiplerini ortadan kaldırmasıyla ünlüdür. Bu devlet adamı Manuk Bey'in düşmanı idi.

Manuk Bey bu tavsiye ve yalvarışlara uzun süre kulak asmadı. Vatanseverliği memleketini terk etmesine izin vermiyordu. Eğer ülkesinde kalırsa her zaman hizmet etme imkânına sahip olacağını ümit ediyordu. Ayrıca yabancı bir ülkeye geçme durumunda sadakatinden kuşku duyulacağı ve iftiraların amacına ulaşacağından korkmasının yanı sıra sevgili adamlarından da ayrılmak istemiyordu. Nihayet uyarılar çoğalınca, //sayfa 78// daha fazla kalmayı tedbirsizlik addederek, başka bir memlekete gitmeye mecbur oldu. Ancak yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı, rahat edebileceği ve hemen kabul göreceği Rusya'ya gitmek istemedi. Avusturya'nın Transilvanya (Erdel) eyaletine geçti (Nisan 1813). Sözü daha fazla uzatmamak için, adamlarından ayrılırken onların yaşadığı acıya ve kedere değinmek istemiyoruz. Yalnız şunu söyleyebiliriz ki, her biri dayanağını, yardımcısını, babasını kaybetmiş gibi ağlıyordu. Bu acı ve üzüntü uzun süre devam etti, bugüne kadar da ölümsüz hatırası yüreklerde yaşıyor.

// Sayfa 79 //

XI.

Manuk Bey Viyana'ya Geliyor ve Rus Çarı ile Görüşüyor.

Rusya'ya Yerleşmeye Kararı Veriyor.

Böylece Manuk Bey, dönemin şartları ve düşmanlarının nankörlüğü sebebiyle, doğduğu şehirden ve vatanından uzak kalmaya, başka bir diyara göçmeye mecbur kalıyordu. Uzun süre bir yerde devamlı olarak ikamet edemediğinden rahat bir hayatı olmaması canını çok sıkıyordu. Üzüntüsüne ve memleket hasretine bir de ülkesinin içinde bulunduğu durum sebebiyle duyduğu acı ve keder eklenince yavaş yavaş neşeli yapısını kaybederek büyük bir hüzne gömüldü. Bir taraftan istemeden Türkiye'den uzaklaşmış, diğer taraftan sığındığı ülkede uzun süre kalabileceğinden kuşku duyduğu için kalıcı ikamet tesis etmek istememişti. Gerçi gittiği her yerde bilinen ismi yüzünden çoğu kez kısa sürede herkesin sevgilisi oluyor, yaptığı iyilikler herkes tarafından bilindiğinden kendi yanlarında kalmasını arzu ediyorlardı. Ancak kendisi bir türlü nereye yerleşeceğine karar veremiyordu. //Sayfa 80// Bu yüzden, Transilvanya'da geçirdiği bir yıllık süreyi tam bir gurbet dönemi olarak niteleyebiliriz.

Manuk Bey'in bu avareliğini ve üzüntüsünü daha arttıran şey ailesinden uzak oluşuydu. Bükreş'ten uzaklaştığı esnadaki mevcut şartlar karısı ve çocuklarını beraberinde götürmesine elvermemişti. Şimdi ise onların hasretiyle yanıyor ve yanına getirtmek için büyük çaba harcıyordu. Ancak, düşmanlarının kötülüğü bu emelini gerçekleştirmesine engel olmaktaydı.

Yaşamındaki olayları kesintiye uğratamamak için şimdiye kadar üzerinde hiç durmadığımız aile hayatı hakkında şimdi kısa bir bilgi vermek yerinde olacak. Hikâyemizin başında kısaca değindiğimiz gibi, ilk karısı dokuz yıl süren bir hastalıktan sonra, hiç evlat bırakmadan, vefat etmiştir. Manuk Bey 1795'te ikinci kez evlenmiş ve birkaç yıl sonra hayattaki en büyük emeline erişerek bir kız çocuğu sahibi olmuştur. Ancak, henüz servetine vâris olabilecek ve soyadını sürdürececek bir

oğlu olmadığından mutluluğu tam değildi. Nihayet bu özlemi gerçekleşerek 7 Mart 1810'da ilk oğlu doğdu ve adını Hovhannes Murat koydu⁷³. Daha sonra arka arkaya sahip olduğu başka evlatlar sayesinde mutluluğu katlanarak büyüdü.

Böyle bir durumda sevgili ailesinden ayrı kalmasının onun için ne kadar ağır ve zor olduğu kendiliğinden anlaşılabilir. //**Sayfa 81**// Bu yüzden de daha önce de bahsettiğimiz üzere onları düşmanlarının tuzaklarından kurtarıp yanına getirmek için her şeyi deniyordu. Nihayet, denediği her yolun başarısız olduğunu görünce, Rus Çar'ına başvurdu. Onun himayesi sayesinde ailesi bir yıl sonra, 1814 Haziran ortalarında, Bükreş'ten ayrılarak Avusturya'ya geçti. Uzun süreli ayrılıktan sonra Manuk Bey'in yaşadığı Hermanştad şehrinden gelip Kronştad (Braşov) kentinde onları karşılaması esnasında gerek kendimin gerekse ailesinin yaşadığı sevinç sözle anlatılmaz, ancak hissedilebilir!

Bu arzusunu gerçekleştikten sonra, artık kesin olarak yerleşebileceği bir yer için düşünmeye başladı. Avusturya hükümeti kendisine olumlu birçok öneri getirmiş olsa da hemen kabul etmek istemiyordu. Zira, daha kalabalık bir cemaatin bulunduğu Rusya'ya yerleşecek olursa, milletine, Transilvanya'da kalmaktan daha fazla yararı dokunacağına inanıyordu. Kafasında, Besarabya'da yeni bir kent kurup yerleştikten sonra çeşitli yerlerden eski dost ve tanıdıklarını toplayarak hayatını onlarla geçirme planı vardı.

Kendisi bu düşüncelerle meşgulken, Avrupa'daki tüm kralların Avusturya başkentinde toplanacağı haberi duyuldu. //**sayfa 82**// Bu haber sanki onun için bir işaretti. Ailesine yeni kavuşmuş olmasına karşın hayatındaki belirsizliğe son vermek düşüncesiyle, Temmuz ayında Viyana'ya gitti. Adı geçen başkentte de çabucak tanınarak, lâıyk olduğu sevgi ve saygıyı görmeye başladı. Sahip olduğu müthiş asaletten dolayı "Ermeni Prensi" lakabıyla anmaya başlamışlardı. Nereye gitse etrafında müthiş bir kalabalık toplanıyor, kendisini bir kez de olsa görmek isteyen insanlar saatlerce çıkışını bekliyor, gördüklerinde büyük saygı gösterisinde bulunuyorlardı. Özellikle de cömertliği ve merhameti herkesi şaşkınlığa uğratiyordu. Uzun süren savaşlar sonunda pek çok insan fakirleşmiş ve son derece muhtaç bir duruma düşmüş olduğundan birçoğu kendisine başvuruyor, o da hepsini memnun bırakıyordu. Birinden yüz çevirmek veya birinin ricasını kırmak öz benliğine ters bir durum gibiydi.

Viyana'da kaldığı günlerde gerek Rusçuk gerek İstanbul gerekse Bükreş'te geçirdiği hayattan çok farklı bir yaşam sürmekteydi. Daha önce bulunduğu yerlerde önce ticaretle, sonra da tümüyle siyasetle meşgul olmuştu. Burada ise zamanını neredeyse tümüyle tarımla ve emrindekilerin mutluluğunu düşünerek ve çalışarak geçiriyordu. Başlangıçta tüccar ve siyasetçi, daha sonra çiftçi ve yönetici olduğunu söyleyebiliriz. //**Sayfa 83**// Şimdi de tümüyle eğitim işiyle uğraştığı söylenebilir.

⁷³ [Ç.N] Hovhannes Murad 1872'de Hinçes'te Ermeni mimari tarzıyla bir kilise yaptırmıştır. 23 Nisan 1893'de vefat ettiğinde de buraya gömülmüştür. Hovhannes Murad'ın 1 Ağustos 1902'de Odesa'da intihar eden oğlu Krikor da aynı yere defnedilmiştir. Kalpakyan, *a.g.e.*, s.239.

Hikâyemizin başlarında söylediğimiz üzere bulunduğu yerin ve dönemin elverdiği ölçüde eğitim görmüş olduğundan oldukça iyi derecede klasik Ermenice bilmekteydi. Yayınlanmış bütün Ermenice kitaplara sahip olduğundan ve bunlara sürekli yenilerini eklediğinden, zamanının büyük kısmını okuyarak ve faydalı bilgiler edinerek geçiriyordu. Çocukluğunda herhangi bir yabancı dil öğrenmemiş olduğundan (Ermenice ve Türkçe dışında Ulahça'yı da iyi derecede konuşmaktaydı), ileri gelenlerle görüştüğü zamanlarda çok sıkıntı çekiyordu. Bu sebeple, Ermeni çocuklarının Fransızca öğrenmesini kolaylaştırmak amacıyla Ermeni diliyle Fransızca Dilbilgisi kitabı basılmasını arzu ediyordu. Kitap gerçekten de onun parasıyla 1816'da burada, bizim manastırımızda basıldı⁷⁴.

Eğitim faaliyetleriyle meşgulken, gelecekte yerleşmek istediği yerle ilgili kuşkuvarı birden yok oldu ve kararını verdi⁷⁵. Davranış şeklini değiştirip yalnızlığından vazgeçmesi, insanların mutluluğu için gizlice yaptıklarını daha kapsamlı şekilde ve alenen yapabilmesi için önüne bir alan açılmıştı.

Rus Çarı Alexander, Manuk Bey'in Viyana'da olduğunu duyunca, kendisiyle görüşmek istedi. Huzura çıktığında (3 Ekim 1814), Çar kendisini büyük bir sevgi ve saygıyla kabul etti. Manuk'a önceden beslemekte olduğu güven, bu ilk görüşme esnasında o kadar arttı ki hemen "excellence" unvanı ve "general" rütbesi ihsan etmenin yanı sıra, "politik danışman" olarak görevlendirdi.

//Sayfa 84//Manuk Bey, âlicenap Çar'dan gördüğü bu iltifattan ve adamlarının gösterdiği hürmetten cesaret alarak, daha önce de kararlaştırdığı üzere Rusya'ya yerleşmeye kesin olarak karar verdi⁷⁶. Nitekim ilk görüşmeden kısa bir süre sonra tekrar Çar'ın huzuruna çıktığında, fikrini beyan etme cesaretini göstererek arzu ettiği hususlarda gerekli izinleri vermesini rica etti. Taleplerinden başlıcası Besarabya eyaletinde istediği bir yerde şehir inşa etmek ve Ermenileri burada toplamaktı. İkincisi, her yıl vergi ödemededen memlekete 100 denk mal sokmaktı (hangi madde olursa olsun). Çar, bu ve buna benzer taleplerine memnuniyetle izin vermekle kalmadı, imparatorluğunun imar ve şenlenmesinde katkıda bulunmaya çalıştığı için özellikle teşekkür etti. Bunu Çar'ın, 22 Şubat 1815'de Manuk Bey'e yazdığı mektuptan anlamak mümkündür.

⁷⁴ [Ç.N.] Manuk Bey'in maddi katkısıyla basıldığı ibaresinin de yer aldığı kitap Viyana'daki Mehitarist Rahipler Topuluğu matbaasında 8.5x16 cm ebatlarından 248 olarak sayfa basılmış olup bir örneği günümüzde Ermenistan Milli Kütüphanesinde [National of Library Of Armenia] bulunmaktadır. *Hamarod Keraganutyun Kaçagan Lezvi* [Fransızca Özet Dilbilgisi], (Viyana: Ermeni Mehitarist Matbaası, 1816).

⁷⁵ [Ç.N.] Eğitim işine önem veren Manuk Bey ölümünden henüz bir ay önce, Mayıs 1817'de Bükreş'teki Ermeni kilisesinin avlusuna masrafın büyük kısmını kendisi karşılamak üzere Cemaat Okulu inşa ettirmiştir. Kalpakyan, *a.g.e.*, s.143, 238.

⁷⁶ [Ç.N.] Aslında Manuk Bey'in Rus tebaasına geçme hikâyesi 1806 tarihine kadar uzanmaktadır. Moskova'daki Dışişleri Arşivindeki belgeye göre Eflak voyvodası Konstantin İpsilanti Yaş'taki Rus konsolosu Bulgunov'a hitaben 1 Nisan 1806 tarihinde yazdığı mektupta Manuk Bey'e Rus tabiiyeti verilmesi ricasında bulunmuştur. 22 Mayıs 1806'da Bulgunov, Manuk Mardirosoviç adına hazırlanmış kimliği teslim etmiştir. Siruni, "Eçer Manuk Beyi Geanken", 2, (1969), s. 161.

//Sayfa 85//

XII.

Manuk Bey'in Rusya'ya Göçü ve Ölümü.

Manuk Bey kararını verdikten sonra birkaç ay daha Viyana'da kalarak gerekli hazırlıkları yapmayı sürdürdü. Bu arada da sadece Rus Çar'ından ve görevlilerinden değil, ününü bilen diğer krallardan ve ekâbirden büyük sevgi ve saygı görüyordu. Her şeyi yoluna koyduktan sonra, Haziran 1815 de ailesinin ikamet ettiği Kronşitad'a gidip onlarla birkaç hafta geçirdikten sonra, yerleşeceği bölgeyi seçmek ve teftiş etmek üzere tek başına Besarabya'ya geçti. Orada bir süre etrafta dikkatlice inceleme yapıp, Prut ve Tuna nehirleri arasında uygun bir yer bulduktan sonra hemen Petersburg'a geçti (Şubat 1816). Orada gerek Çar ve Çariçe gerekse Çar'ın kardeşi ve kız kardeşleri tarafından sevgi ve saygıyla karşılandı.

Başkentte kalış süresi ona duyulan güvenin pekişmesine ve şöhretinin artmasına çok olumlu katkıda bulundu. //sayfa 86// Ziyaretinin esas gayesi inşa edeceği şehir ve diğer şahsî işleriyle ilgili birtakım meseleleri halletmek olsa da o esnada devletin önemli işleriyle ilgili önerileri çok etkili oldu. Bu fikirlerin bir kısmı, o sırada devletin de çeşitli düzenlemeler yapmakta olduğu Besarabya eyaletiyle ilgiliydi. Manuk Bey, tecrübesi ve son zamanlarda bu eyalette yapmış olduğu incelemelere dayanarak devlet ricali tarafından çok beğenilen birkaç öneride bulundu. Söylediklerinin bir kısmı hemen fiiliyata geçirildi, diğerlerinin ise uygun zamanda yapılması kararlaştırıldı.

Anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere, Manuk Bey'in kent inşa etmek için ileri sürdüğü taleplerin hükümet tarafından büyük muhalefet görmeyeceği açıktı. Gerçekten de Çar isteklerinin hepsini kabul etti. İlaveten başta Hınçest olmak üzere satın aldığı üç gayrimenkul için çeşitli izinler verdi. Ayrıca çoktan beri onun emrinde bulunan Asdvadzadur Avedyan⁷⁷ ve Babig Hagopyan⁷⁸ beyler için de çeşitli askerî rütbelere bahşetti. Eskiden Manuk Bey'e hizmet etmiş ve şu anda Rusya'da bulunan birine de bol maaş bağladı.

⁷⁷ [Ç.N] Asdvadzadur Avedyan, Manuk Bey'in kayın biraderidir. Sultan Mustafa döneminde Manuk Bey'in yardımcısı olarak görev almıştır. Bükreş'teki ve ülkedeki tüm gelişmelerden kendisini haberdar eden kişidir. 1813-1816 tarihleri arasında Bükreş'te Manuk Bey'in işlerini yürütmüştür. Siruni, "Eçer Manuk Beyi Geanken", 3, (1970), s. 145.

⁷⁸ [Ç.N] Rusçuk'ta Manuk Bey ile Rus temsilciler arasında yapılan barış görüşmeleri yarı resmi sıfat taşımaktaydı. Bayraktar'ın amacı artık bu görüşmeleri kalıcı çözüme dönüştürmekti. Bu sebeple ilk resmi görüşmenin kendi gözünün önünde, Manuk Bey'in de katılımı ile Osmanlı başkentinden yapılmasını istiyordu. Bu yüzden Manuk Bey'i İstanbul'a çağırarak zorunda kaldı. Manuk Bey İstanbul'dayken yanında çok güvendiği adamlarında ünlü Babig de bulunuyordu. Babig, Manuk Bey'in tüm faaliyetlerinde yanında yer almış, tüm aşamalardan haberdar olan bir şahsiyetti. Nitekim gelecekte Manuk Bey hakkındaki hatıralarını en ince ayrıntılarına kadar kaleme almıştır. Misir Miseryants Manuk Bey'in biyografisini yazarken O'nun hatıratından faydalanmıştır. Siruni, "Eçer Manuk Beyi Geanken", 3, (1970), s.161.

Böylece Manuk Bey Besarabya'ya (Temmuz 1816) büyük saygınlık kazanmış olarak döndü. Birkaç gün sonra ailesi de yanına geldi. //**Sayfa 87**// İnşa edeceği kentle ilgili birkaç problem daha kalmış olduğundan, onlar halledilinceye kadar Hınçest'teki mülküne yerleşerek Eflak'ta yaptığı gibi burada da tarım işlerini yoluna koymaya ve emrindekilerin durumunu düzeltmeye çalıştı. Bunları başarabilmek için de mülkünü ve köyü şenlendirmeyi arzu etti. Gerçekten de kısa süre sonra çabalarında o kadar başarılı oldu ki, her millete mensup 100'den fazla hane buraya gelip onun yaptırdığı evlere yerleşerek, kimisi tarım, kimisi ticaretle uğraşmaya başladı. Böylece köy kısa süre sonra Besarabya vilayetinin en ünlü kasabalarından biri haline geldi. Oradaki halkın rahat ve huzurunun günümüze kadar sürdüğü söylenebilir. Bu da Manuk Bey'in cömertlik ve büyüklüğünün bir işaretidir. Hatırası dünyanın sonuna kadar da yaşayacaktır.

Ancak gönlü tam olarak rahat değildi. Her büyük işte normal olarak ortaya çıkan beklenmedik zorluklar burada da ortaya çıkmış ve bu zorluklar kendisinin ve hükümetin arzu etmemesine karşın inşaatın başlamasına engel olmuştu. İnşaatın çabuk başlaması gerektiğini bir kez daha tekrarladığında hükümetten; Çar'ın vakit kaybedilmeden başlanması hususundaki emrinin Besarabya Valisi Prens Bahmetev'e iletilmesi yönünde sevindirici bir haber almıştı. //**sayfa 88**// Manuk adı geçen kişiyle şahsen görüştüğünde her şeyin istediği şekilde halledildiğini görmüştü. Ancak ne yazık ki Manuk Bey arzusunun tam olarak gerçekleştiğini göremedi. Zira ne saygınlık ne zenginlik ne de yaş dinlemeyen zalim ölüm, onu tam da valiyle konuştuğu gün yakalamıştı.

Bu üzücü olay Bay Mıser'in bize yolladığı havadislerde şöyle anlatılmaktaydı: Ordunun ikinci komutanı General Beninkson, o esnarlarda Besarabya'da bulunuyordu ve Hınçest'in iki üç saat uzağındaki bir yerden geçecekti. Onu önceden tanımakta olan Manuk Bey, selamlamak üzere Galbına isimli köye giderek bir gece konaklaması için kendi evine davet etti. General bu daveti memnuniyetle kabul ederek ikinci gün (20 Haziran 1817) kalabalık bir subay grubu ve yüksek rütbeli askeriyile beraber Hınçest'e geldi. Daha önce bahsettiğimiz üzere Manuk Bey ile görüşmek için gelmiş olan Bahmetev de karşılama hazır bulundu. Manuk Bey'in büyük köşkü bir anda önemli insanlarla o denli kalabalıklaştı ki, odalara sığmayarak avluda çadırlar kuruldu.

O tarihlerde Manuk Bey'in Arabistan ve Anadolu'dan gelme çok değerli binek atları vardı. General hayvanları görmek isteyince, //**sayfa 89**// Manuk Bey iki tanesini hemen hazırlatarak seyisten bir takım zor hareketleri sergilemesini istemiş. Ancak, adam onun istediği şekilde beceri sergileyemeyince, canı sıkılarak aşağı indirip binicilikteki maharetini göstermeye başlamış. Hazır bulunanlar gerek atın asaletine gerekse Manuk Bey'in binicilikteki maharetine şaşırarak alkışlamaya başlamışlar. Diğerleri hayranlık içinde onu izlerken birden atı durdurarak aşağı atlamış, güç bela nefes alarak yakındaki bir merdiven başına oturabilmiş.

Misafirler ve kendi adamları bu olana çok şaşırarak hemen yanına koşup üzgün ve endişeli bir şekilde sebebi sormaya başlamışlar. Atı hızla sürdüğü esnada

göğsünü eyerin ön tarafındaki tümseğe vurmuş olabileceğini, göğsünün sol tarafında korkunç bir acı hissettiğini söyleyerek onları sakinleştirmeye çalışmış. Bu olaydan bir ay önce attan aşağı inerken nefesi kesilmiş ve az sonra her şey geçmiş olduğundan, bu olayın da ona benzer şekilde kan fazlalığından ileri gelen bir nefes darlığı olabileceği konusunda inat edip onları rahatlatmaya çalışmış. Ancak ağrısı giderek artınca, onu odasına götürüp yatırmak zorunda kalmışlar⁷⁹.

İnsanlar telaş içinde yardım etmeye çalışıyorlarmış. Ancak büyük bir şanssızlık eseri o sırada ne kendi şahsî doktoru ne de generalin daimî doktoru yanlarında değilmiş. //sayfa 90// Dört bir tarafa atılar göndererek doktor aramaya başlamışlar. O esnada komutanlar ve diğer ileri gelen insanlar doktor vazifesi görerek, herhangi bir yararı olur ümidiyle hafif hafif vücudunu ovalamaya başlamışlar. Ancak iş isten geçmiş, ölüm onu kollarına almış. Aşırı sarsıntıdan kalbin bir damarı yırtılmış, ağzından kan gelmeye başlamıştı. Her halükârda artık tıbbî tedavinin bir yararı olamazmış. Böylece kan akımı şiddetlenmiş ve gece yarısından iki saat sonra ruhunu teslim etmiş.

İkinci gün (21 Haziran'da) sabah erkenden Kişinev şehrinden doktorlar gelerek hemen kan aldılar. Bazıları yoğun kan akışını görünce hala yaşadığını, sadece nefes almadığını sanarak ümitlendiler. Böylece ölüm haberiyle gelen şiddetli acı ve üzüntü kısa bir süreliğine sevince dönüşmüş olsa da bu kez daha da şiddetli şekilde her yeri sardı.

Üçüncü gün cenazesi büyük bir törenle Kişinev kentine götürüldü. İleri gelenler ve büyük bir insan kalabalığı eşliğinde Ermeni Kilisesi'nin avlusuna gömüldü. Zarif demir kafesle çevrili mezarı bugüne bile kilisenin ön kapısından görülmektedir⁸⁰.

//sayfa 91// Böylece Manuk Bey genç bir yaşta (48 yaşında) yalnız ailesini değil, pek çok dost, akraba ve tanıyanı, özellikle de babalık yaptığı ve koruyucusu olduğu garibanları, rahat ve huzurları için gayret sarf ettiği çalışanlarını yas ve acı içinde bırakarak vefat etti. Manuk Bey'in dördü kız, ikisi erkek altı çocuğu olmuştur. İki çocuğu hala hayattadır. Büyük oğlu Murat Manuk Bey, babasının Hınçest'teki mülkünde yaşıyor ve çocukları var. İkinci oğlu Krikor Manuk Bey ise ticaret hayatına atılmamış, Çarlık muhafızı olmuş ancak daha sonra bu görevinden istifa etmiş, şimdilerde Paris'te yaşamakta. Dört kızından ikisi ölmüş, biri ise soylu Lazaryan sülalesinden Haçadur Ağa ile evlenmiştir.

⁷⁹ [Ç.N] Olay 20 Haziran 1817 tarihinde vuku bulmuştur. Hovhannes Kalpakyan, *a.g.e.*, s.238.

⁸⁰ [Ç.N] Kişinev Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi [Meryem Ana Kilisesi]. Manuk Bey'in kabrinin yanına 1822'de vefat kızı Mariam ile 1824'de vefat eden kızı Kayane gömülmüştür. Kalpakyan, *a.g.e.*, s. 80, 238.

Kaynaklar

- Adaniloiaie N ve G. Untoru, "Contribuții Documentare la Cunoașterea Activității lui Manuk Bey," *Revista Istoria* 27/9, (1974), s. 1356-1369.
- Arapu, V., "Aspecte Istoriografice Contraversate Privind Activitatea Diplomatică a lui Manuc Bei," Sergiu Musteata (ed.), *Tratatul de Pace de la București din 1812: 200 de Ani de la Anexarea Basarabiei de Către Imperiul Rus, Materialele Conferinței Internaționale Chișinău, 26-28 Aprilie 2012*, (Chișinău: Pontos, 2012), s. 71-82.
- Beydilli, Kemal, "Alemdar Mustafa Paşa", *TDVİA*, 2, s. 364-365.
- _____, "İshak Bey", *TDVİA*, 22, s. 525-527.
- _____, "Mahmud Raif Efendi", *TDVİA*, 27, s. 382-383.
- _____, "Tirsiniqlioğlu İsmail Ağa", *TDVİA*, 41, s. 204-205.
- Bezviconi, G., *Manuc Bei*, (Kișnev: 1938), s. 6-7, 9-12, 17-18.
- Costache, S. "Afaceri Private, Cârmuire Imperială și Modernizare: Un Proiect de Reformă la Frontiera Dunăreana Ruso-Otomana, 1800-1817", *Arhiva Moldaviei, Supliment I*, (2014), s. 77-97.
- Çataltepe, Sipahi, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, (İstanbul: 1997).
- Felea, A., "Testament-A Source of Family Relations Research. The Case of Manuc Bey", *Codrul Cosminului* VII/1, (2011), s. 73-85.
- Georg Oğulukyan, *Georg Oğulukyan'ın Rużnamesi, 1806-1810 İşyanları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, Ermenice'den çeviren Hrand D. Andreasyan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972).
- Haygagan Soyvedagan Hanrakıdaran*, (Erivan, 1978).
- Hovhanean, G., *Mirzayean Manuk Peyin Varuts' Patmut'ınne*, (Viyana: Pashtpan S. Astwatsat Sni Vanke, 1852).
- Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor culese Baron de Eudoxio de Hurmuzaki*, 22 cilt, (Bükreş: 1876-1943).
- Ionescu, Ș., *Manuc Bei, zaraf si diplomat la in capitala se calului al XIX-lea*, (Cluj: Napoca, 1976).
- Kalost Arapyan, *Ruscuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kabramanlıkları*, (Ankara: TTK, 1943).
- Kalpakyan, H., *Rumanabay Kağutu*, (Kudüs: Surp Hagop Manastırı, 1979).
- Lagarde, Comte de, *Journal of a Nobleman Comprising an Account of his Travels and a Narrative of his Residence at Vienna during the Congress*, 2 cilt, (Londra: 1831).
- Lepar, A., "Bucharest During the Peace of 1812," *Hiperborea Journal: Journal of History* II/2, (2015), s. 122-133.
- Miller, A.F., *Mustapha Pacha Bairakdar*, (Bükreş: 1975).
- Siruni, H. DJ., "Ramiz Pacha et Son Activité," *Studia et Acta Orientalia*, VIII, (1971), s. 103-24.
- _____, "Bairakdar Moustafa Pacha et Manouk Bey, Prince de Moldavia", *Balkanica* 6, (1989), s. 53-100.
- _____, "Eçer Manuk Beyi Geanken", *Panper Hayastani Arhivneri* 3/24 (1969), s. 157-90; 2 (1970), s. 147-172; 3 (1970) s. 141-166.

- Şânîzâde Mehmed Atallah Efendi, *Şânîzâde Tarihi (Osmanlı Tarihi: 1223-1237/1808-1821*, 2 cilt, Ziya Yılmaz (ed.), (İstanbul: Çamlıca, 2008).
- Ünal, F., “Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk’un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research* 4 (2008), s. 574-90.
- Yaycıoğlu, A., *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in The Age of Revolutions*, (Stanford: California, 2016).
- Yıldız, Aysel, “Şeyhülislam Şerifzâde Mehmed Atallah Efendi, III. Selim ve Vaka-yı Selimiyye”, Seyfi Kenan (ed.), *Nizâm-ı Cedid’den Nizâm-ı Kadim’e III. Selim ve Dönemi/From “Ancient Regime” to “New Order” Selim III and His Era*, (İstanbul: ISAM, 2010), s. 529-565.